

CURSOS FUNDACIÓ FITA**EL FLÂNEUR A LA FINESTRA****Part primera****D'ON VENIM LLUNYÀ**

Sessió nº 9 (26, IV, 2017)

CRISTISME (2)

J. Jubert Gruart

Breu recapitulació i postfiguració geopolítica sobre la romanitat

Abans de continuar analitzant el radical canvi experimentat pel pas *cristisme* al cristianisme, les conseqüències del qual perduren fins l'actualitat, assajarem d'emmarcar políticament l'època (la romanitat imperial).

El *cristisme* neix, s'expandeix i triomfa, abans de barbaritzar-se, dins la romanitat imperial. Entendre globalment les vicissituds d'aquesta època és imprescindible per contextualitzar (epocalitat i localitat) les fases evolutives de la incipient cristiandat occidental, fases que es produiran alternant emperadors hostils i proclius.

Recapitem: "La República Romana es va convertir en Imperi Romà amb l'ascensió d'August a l'any 14 a.e.a. Durant els segles següents l'aparell imperial va anar avançant, sobrevivint a totes les amenaces. Els emperadors varen cobrir la gamma més variada, dels criminals dementats fins els honestos i sensats, seguint un patró quasi previsible. Un seguit de pocs emperadors decents queda interromput quan la successió requeia en un psicòtic perillós. Després d'un breu regnat de terror, aquest governant era assassinat, i una breu i cruenta guerra civil resolvia la qüestió del pretendent. A continuació, un nou reguitzell d'emperadors raonablement competents restaurava l'ordre. (...) Després de varis segles seguint aquesta pauta, l'Imperi romà es va convertir en quelcom molt diferent. (...) El nou Imperi passà a ser cristià, i ja no tenia massa a veure amb la ciutat de Roma. Els emperadors procedien de poblacions de províncies romanitzades, més que de la pròpia capital. De fet les ètnies de l'Imperi es barrejaven i homogeneïtzaven. El llatí havia reemplaçat a les llengües indígenes en

gran part de l'Europa occidental, i tot home lliure de l'imperi era legalment un ciutadà subjecte a un conjunt uniforme de lleis.

Per comoditat administrativa, l'Imperi estava dividit en dues meitats autònomes: l'Imperi Romà d'Occident amb seu a Milà i l'Imperi Romà d'Orient amb seu a Constantinoble. Quasi al final, el (nou) sistema instaurat només tenia sentit sobre el paper, però mai va funcionar. L'emperador de cada meitat escollia i preparava al seu successor, i la successió, suposadament, s'havia de produir de manera pacífica de l'un a l'altre sense interrupció. No obstant, a la pràctica, la mort d'un emperador solia crear un buit de poder, una guerra civil i un usurpador, de tal manera que el tron passava finalment al més audaç. Sovint, el Cèsar de l'altre meitat provava, a efectes pràctics, ser elegit per l'exèrcit, doncs, a la mort d'un dels dos emperadors, el sobrevivent tenia el comandament dels exèrcits. Això, (a voltes) feia que les dues meitats es mantinguessin unides. (Altres vegades) era freqüent que parents propers (germans o cosins) governessin ambdues meitats ...”¹.

Després, una nova i perillosa raça de bàrbars va fer la seva aparició a l'horitzó nord oriental.

Dins d'aquest batibull polític l'hi toca desenvolupar-se el *crístisme*. Un *crístisme* que, plenament romanitzat i transformat en cristianisme prengué el relleu, barbaritzant-se, per construir l'Europa/Occident que avui coneixem.

Importància del pas de les esglésies pre-constantines a l'Església constantina

“En les runes de l'ahir es resolen els enigmes d'avui”.

Walter Benjamin²

L'**Església preconstantina** es caracteritza, en la seva primera etapa, per l'acceptació de l'anunci de la Bona Nova: un **missatge** de pau, amor, fraternitat i esperança. El seu contingut doctrinal queda reduït a la formulació de Pau de la *“preexistència”* de la divinitat en Jesús, el valor salvífic de la fe en Ell i la necessitat de pertànyer a la nova església per tal que la gràcia sigui efectiva (justificació per la fe). L'objectiu del convers (tots els *crístistes* hel·lenístics són conversos) és la salvació de la seva ànima i l'esperança en la promesa d'una resurrecció propera en un regne celestial etern i on es serà absolutament feliç. Progressivament, en una segona etapa, en organitzar-se en comunitats jerarquitzades, amb un **bisbe monarca** a la cúspide de cada una d'aquestes comunitats o esglésies *privades*, s'anà construint també, per tal de destacar i afirmar-se, un complex i confús corpus doctrinal teòric sobre la relació entre Crist i Déu, causa,

¹ Matthew White, *El libro negro de la humanidad*, Crítica, Barna., 2012 (2011), pp. 94s.

² Walter Benjamin, *Discursos interrumpidos*, Taurus, Madrid, 1982, pp. 175-191.

ahora, d'enfrontaments múltiples, donant per consolidat el missatge (pèrdua de la seva novetat).

En l'**Església postconstantina**, per contra, el contingut **doctrinal** teològic passa a ser dominant, centrat entorn de la dimensió trinitària d'un Déu únic, mentre l'organització jeràrquica interna de l'església adquireix una ferma estructura (vigent encara en l'actualitat) i la relació entre l'Església i el govern estatal absorbeix tota la energia de les altes jerarquies clericals (els autoanomenats "representants de Crist a la Terra"). El missatge, la Bona Nova, quasi desapareix, ofegat per les lluites doctrinals i polítiques. L'objectiu prioritari, perduda l'esperança d'un imminent retorn triomfal de Jesús, el Messies, ja no és la salvació personal; l'objectiu ara és la conquesta de poder terrenal.

Si, a grans trets, repassem i comparem la situació de *crístisme* a l'Imperi romà abans i després de Constantí (*ante quem* i *post quem*) constatem la radicalitat i transcendència del canvi experimentat. De tolerats, perseguits i marginals (estranys), el *crístistes* es transformen en perseguidors, intolerants i poderosos.

Constantí és un punt d'inflexió irreversible.

Ben probablement, "*sense Constantí ... el cristianisme no hagués triomfat*"³ o no ho hagués fet en la forma sobtada i massiva que tingué lloc. La Història ens mostra com la "*conversió de les nacions*" s'opera quasi sempre de d'alt a baix i que la conversió del rei comporta la dels súbdits.⁴ Sense la *conversió* de Constantí –entrant el terreny de la *Ucronia* (v. *infra*), tal volta el *crístisme* hagués pogut quedar-se en una penetrància bàsicament o només oriental⁵ i en la seva modalitat arreuiana, mentre a Occident podríem, avui, continuar adorant al déu *sol invictus*.

Característiques distintives generals de l'església preconstantiniana

L'expansió del missatge

¿Qui són els *crístites* preconstantinians?

Són gent receptora d'un nou missatge, són en la seva totalitat **convertos**.⁶

Deixant de banda la "comunitat palestina" (v. p. 381), els primers *crístistes* són majoritàriament hel·lenístics ("*grecs*"), orientals, amb epicentre a Alexandria (Egipte) i

³ Jacques Le Goff, "El cristianismo medieval en Occidente desde el Concilio de Nicea (325) hasta la Reforma (principios del siglo XVI)", a Henri-Charles Puech (dir.), *Las religiones constituidas en Occidente y sus contracorrientes*, I, Siglo XXI, Madrid, 1984 (1972), p. 68.

⁴ Un fet que, tal com s'esdevé amb Constantí, es reproduirà, com considerarem *infra*, amb Clodeveu.

⁵ Dels tres centenars de bisbes que participen en el Concili de Nicea (325), la "primera assemblea general oficial" de l'Església *crístista*, només tres eren d'Occident.

⁶ Tal com Pau, també seran convertos Constantí, Agustí i Clodeveu.

amb important irradiació a Àsia Menor; però, també, més endavant, germànics i de part de la Llombardia. Per contra, els estrictament “*llatins*” occidentals són, inicialment, minoritaris.

Des d'un punt de vista social, els *crístistes* pertanyen, majoritàriament, a les capes (classes) inferiors i mitjanes de la població i habiten a les grans ciutats. Les capes altes, els “intel·lectuals”⁷ i la pagesia mantenen les tradicions i cultes tradicionals de la romanitat (“*pagans*”).

¿Perquè s'expandeix el *crístisme*?

Més enllà dels estrictes fets històrics, hem de preguntar-nos ¿perquè una escissió (Pau) d'una primera secta judaica (Pere), inicialment tolerada i després episòdicament perseguida, passa a ser, amb Constatí (i Teodosi), la religió oficial d'un Imperi i esdevé dominant, triomfant i perseguidora de tota dissidència?

¿Com fou possible que primigènies petites comunitats de pobres, procedents de la gentilitat (fraternitats, comunes, esglésies locals incipientment organitzades o “privades”), a les que feia pocs anys se les hi havien confiscat els seus pocs bens materials, es convertissin, en els segles que vingueren després de Constantí, “*en el major posseïdor de terres, ... en el major tenedor de diners (orfebreria i moneda) i en l'amo més poderós de mà d'obra*”⁸?

Tal volta sigui possible formular un assaig de resposta: El que s'expandeix, abans de Constantí, és el *crístisme*; el que triomfa, després de Constantí, és l'Església (cristiana).

Formulat de diferent manera: **la causa de l'èxit del *crístisme* fou l'esperança explicitada en el missatge (la Bona Nova)**. L'extraordinària elementalitat de la seva doctrina, sense particulars complicacions filosòfiques (teogòniques o cosmogòniques), fou, tal volta, un dels factors determinants de la inesperada o no previsible acollida que tingué més enllà de l'àmbit judaic.

Els primers *crístistes* són adherents, cegament i plenament, convençuts de la veritat del contingut i conseqüències de la seva nova fe. En tractar sobre el contingut de la *Teogonia* d'Hesíode ens preguntàvem si realment hi cregueren els grecs en els seus mites.⁹ Semblantment, ens podem preguntar si creien els romans en els seus déus. Cinc mil·lennis de cultura universal no són sostenibles sobre el dubte i sense la creença dels humans en figures i configuracions mítiques revestides amb la túnica de “Veritat”. Així també, quan la qüestió plantejada és ¿creien (creuen) els *crístistes* (els cristians)

⁷ Un terme i concepte encunyat a França, el segle XIX, a propòsit del cas Dreyfus (v. *El Flâneur assegut*).

⁸ L. Le Goff, oc., p. 64.

⁹ Paul Veyner, *¿Creyeron los griegos en sus mitos?*, Granica Ed., Barna., 1987 (1983), 207 p.

en els continguts de la “doctrina cristiana”?, la resposta, inequívoca, és sí. Creuen no pas “*perquè és impossible*” (com platejà Tertulià) sinó perquè queden fascinats, bàsicament, per un personatge singular, la biografia del qual els hi ve donada en els relats evangèlics canònics i, sobretot, en els apòcrifs. Creuen no pas per causa i efecte de les racionalitzacions doctrinàries (teològiques) que es van construir. Creuen perquè es senten irremissiblement envaïts per “*la gràcia*” salvífica, literalment “*il·luminats*” (envaïts per “*la Llum*” que transmet el missatge *crístic*).

Llevat d’una minoria, no es pregunten si la seva fe es de base consubstancialista, subordinista, monofisista o ... si el Verb és criatura primigènia ... (qüestió de doctrina). Creu i ja està.

De fet, molts *crístics* varen ser arrians més que consubstancialistes ortodoxes/“catòlics” trinitaristes. “*L’arrianisme –com detallarem- és la gran qüestió teològica del segle IV*”¹⁰. I va ser precisament contra l’arrianisme (*adversus Arri*) que es va forjar la teologia dogmàtica o doctrina nuclear de l’Església occidental (“*salvaguardant en el si de la Trinitat la originalitat i els privilegis del Pare*”)¹¹. Probablement, però, tantes possibilitats, per la mateixa raó de fe en el missatge original, tenia per triomfar amb una forma o l’altre. (Fent un lleu parèntesi ucronològic, podem inferir que només factors contingents, innegablement potents, expliquen que avui, a Occident, no siguem arrians –tal com no som mitraics adoradors del *sol invictus*).

El missatge de Jesús era clar i directe: benaurats sigueu vosaltres els pobres, els humils, els que ploren, els que tenen fam i set de justícia, els perseguits, ...¹² El missatge de Pere: la fraternitat, l’hospitalitat i la resignació (estoica). El de Pau: la promesa de felicitat en el “més enllà” i aviat.

És a dir: un missatge radicalment nou, adreçat majoritàriament, però no exclusivament, a pobres i desvalguts, que permet el passatge de pària a elegit; un missatge adreçat a un receptor necessitat de l’oferta.

Missatge d’esperança: la mort i el més enllà en el primer *crístisme*

La por al més enllà *post mortem*, tal com hem constatat amb Gilgamesh, és una de les primeres preses d’autoconsciència dels humans.

Seguint la tradició grega, la romanitat manté la mateixa visió de fosc i tenebrositat que ens espera després de la mort. La complexa geografia del més enllà, inventada per

¹⁰ J. Le Goff, o.c., p.85.

¹¹ Id.

¹² Mt., 5, 3-12; Lc. 6, 20-26.

Plató, té una parcial penetrància en la multiculturalitat i multireligiositat romana. Ciceró, situat el punt mig de la llarga romanitat, relata dues radicalment oposades concepcions o posicions que retraten el pensar i creure dels humans de la romanitat sobre aquest punt¹³:

1. L'ànima s'extingeix amb el cos i no hi ha cap més enllà que ens esguardi; posició que és compartida per epicuris i estoics (Lucreci¹⁴, Sèneca, ...).
2. L'ànima (esperit) del mort es dirigeix vers una "realitat" desconeguda, plena d'ombres: el "món" dels morts. Tal com en els grecs, és condició imprescindible per poder iniciar el viatge/trànsit el previ enterrament o cremació. Tot i així, però, cal propiciar el viatge per mitjà de ritus de pas, oracions fúnebres (*laudatio*) i l'observança d'un període de dol convenient. En cas contrari l'ànima del difunt podria quedar atrapada entre els dos mons i tornar per venjar-se dels sobrevivents. Hi ha, doncs, por al mort i temor al més enllà.

És per això que *els romans resen als morts*" (tant per tal de mantenir la seva memòria com perquè no tornin). Ben diferentment, "*els crististes resen pels morts*". Doncs el concepte del "més enllà" que proposen és d'una absoluta novetat. En primer lloc la mort del *cristista* és una "*millor naixença*"¹⁵ (no volguda, desitjada o provocada com el martiri). La mort, però, ja no fa por, com es narra en el *Poema de Gilgamesh* i en els poemes homèrics, ben al contrari: és una promesa d'alliberació, una esperança; la por ha mutat en desig i esperança de "*millor vida*"¹⁶. El canvi és radical i el "producte" absolutament vendible. El paper que aquest "desangoixament" jugà en la ràpida acceptació de l'univers *cristista* és potent.

En els inicis del *cristisme* cal distingir dues concepcions, en absolut coincidents, referents al que s'esdevé en morir:

1. Pels membres de la comunitat judeo-cristista de **Pere**, dels apòstols i dels deixebles, tal com Crist va prometre al "bon lladre", l'entrada al Cel és immediata després de la mort: "*Avui mateix seràs amb mi al Paradís*" (Lc 23,43). La baixada de Crist al *sheol* (els inferns), després de la seva resurrecció, per tal d'endur-se a tots els justos que havien mort abans de la seva vinguda, és un argument més en aquest sentit.
2. **Pau**, contradiu ràpidament a Crist (i a la església de Palestina), adoptant creences apocalíptiques i hel·lenístiques: els morts van a un *lloc de dormició*, on esperaran la segona vinguda de Crist, probablement no tardana (Mc 1,15, 9,1). La mort passa a ser, doncs, amb Pau, una curta espera en un lloc (*si d'Abraham*,

¹³ Ciceró, *Tusculanas*, I,9,18.

¹⁴ Lucreci, *De rerum natura*, 3,890-3.

¹⁵ Joan Maragall, *Cant espiritual*.

¹⁶ "*Ha passat a millor vida*".

sheol o *Hades*, paradoxalment clausurat per Crist en la seva “davallada”¹⁷ als “infernals”), fins poder ressuscitar i gaudir del premi dels creients: el Regne de Déu, exclusivament celestial i etern (i no ja terrenal i de mil anys de duració, com en el judaisme). Ni tant sols es concep la mort com una separació d'ànima i cos: és un dormir, un descansar en pau (*requiescat in pacem*).

S'adopti l'opció que sigui (la de Crist o la de Pau), la gran novetat és el fet, fins ara impensat, de *la resurrecció*. No sols Jesús(Crist) va ressuscitar sinó que, si tens fe i pertanyes a l'església naixent, tu també ressuscitaràs, “*en cos i ànima*”, per “viure” eternament en la felicitat celestial.

¿Por a la mort i al miserable i fosc més enllà? Evidentment ja no.

En ple segle IV, en èpoques de persecució contra els *crístistes*, s'admetrà que els sants màrtirs (confessors de la fe) tenen el privilegi de gaudir immediatament *post-mortem* de la visió beatífica de Déu, mentre la resta de creients hauran d'esperar a la fi dels temps (una bona inducció vers el martiri voluntari).

Que s'esdevingui de forma immediata o diferida, no hi ha, però, cap responsabilitat individual en la salvació. Només els que no pertanyin a l'Església no sobreviuran a la mort.

En definitiva, la mort, pel *crístista*, només és un interval. I que millor que passar-lo en la proximitat dels sants màrtirs, és a dir: enterrat al costat de les despulles o les relíquies d'aquest (*ad sanctis*), tot esperant el moment de la resurrecció quan tingui lloc la segona vinguda de Crist (*ad catacumbes*).¹⁸

Tot és qüestió de fe, de gràcia i de pertànyer a l'Església. Aquesta és la novetat del missatge, sense innecessàries complicacions doctrinals.¹⁹

Altres raons al·ludides per explicar l'expansió del *crístisme*

Relativament nombrosos historiadors i analistes, des de perspectives diferents, han argumentats múltiples altres coincidents raons per explicar l'extraordinari triomf del *crístisme* en el si de la romanitat.

Gibbon²⁰, atribuï el triomf del *crístisme* a 5 raons de base psicològica:

¹⁷ V. la literalitat del “*Crec en un Déu*”.

¹⁸ A més de les catacumbes subterrànies, els cementiris entorn de les esglésies romàniques i gòtiques i les lloses sepulcralcs dins les grans construccions pel culte medievals, són un testimoni d'aquesta creença.

¹⁹ Al llarg del desplegament històric de la doctrina de l'Església s'anirà confluint en una única (i no definitiva) versió: un retorn a la primera amb els afegits de l'estada de l'ànima en el purgatori o la seva estada definitiva, eterna, a l'infern.

1. L'entusiasme dels primers creients.
2. L'esperança en la "*vida futura*".
3. Els miracles.²¹
4. La seva "*moral pura*" (forma de viure).
5. La creixent i ulterior fortalesa organitzativa de l'església enfront d'una estructura d'Estat romana en franc enfonsament i feblesa.

Gerhart B. Ladner²² destaca el "punt fort" del *crístisme* en quan a possessió d'una "Veritat" única enfront del pluralisme i relativisme (sembradors de dubtes i inseguretats) de l'oberta religió oficial romana i, sobretot, la seva actitud en relació al temps: l'esdevenir històric deixa de ser fatídicament cíclic/repetitiu/circular²³ i passa a ser lineal: va des de la creació a la *parusia*²⁴, passant per l'encarnació, vers l'eternitat joiosa.

ER Dodds²⁵ considera, també, que l'èxit del *crístisme* ha d'atribuir-se a:

1. Davant la permissivitat del "paganisme", la "*intolerància del crístisme ofereix límits al com comportar-se*" (força moral, visió totalitària).
2. La seva obertura a tots, inclosos els nombrosíssims esclaus i "l'exèrcit de desheretats". I a les dones.
3. La seva doctrina sobre el "més enllà".
4. La força del missatge de la solidaritat comunitària, en moments de crisi de les formes tradicionals de convivència.

Per **A.H. Jones**²⁶ el *crístisme* arrelà en una classe mitja i baixa urbanes (i no en el camp) en uns moments de crisi econòmica i forta inseguretats ciutadana a causa de la desintegració de l'Imperi.

²⁰Edward Gibson, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 1776-1788. Traducció al castellà de José Sánchez de León Menduïña, Atalanta, Vilaür, 2012, 2 vol.

²¹Màgia i religió han anat sempre estretament unides. La *Theurgia* (màgia blanca) o "accions dels que s'ocupen d'affers divins" continuà practicant-se en els primers segles del *crístisme*, en concret l'expulsió de "demonis" (una pràctica ben registrada en els relats evangèlics). V. A.A. Barb, "La supervivència de las artes mágicas", a A. Momigliano i al, o.c., pp. 117-143.

²²Gerhart B. Ladner, *The Idea of Reform. Its Impact on Christian Thought and Action in the Age of the Fathers*, Harvard Univ. Press, 1959.

²³"Quan creus que ja s'acaba, torna a començar", tal com s'expressa en un poema-cançó de Raimon Pelejero Sanchíz (1969).

²⁴Final de la Història, amb la segona vinguda de Crist.

²⁵ER Dodds, *Pagan i Christian en una edat de l'ansietat* (1965) (estudi de la vida religiosa en el període comprès entre Marc Aureli i Constantí). *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge Univ. Press, 1991 (1965), 144 p.

²⁶Citat per Le Goff, o.c., p. 68.

Exercici d'Ucronia

El coneixement del futur que permet la història, també permet l'exercici probabilístic i especulatiu de l'**ucronia**: ¿què hagués passat si un esdeveniment històric concret no hagués tingut lloc?

¿Què hagués passat si... Pau no hagués aparegut en escena? ¿Quina hauria estat la sort del judeo-*crístisme* de Pere i els primers deixebles?

¿Quina evolució hagués experimentat el *crístisme* sense la "conversió" de Constantí? Sense el paper de Constantí ¿el *crístisme* hagués igualment triomfat o la religió occidental seria de Mitra?

Més a munt, també, ja s'ha apuntat la possibilitat que el *crístisme* finalment triomfant fos l'arrià.

¿Quines conseqüències haguessin tingut aquestes altres alternatives en la construcció de la denominada civilització occidental/Europea? ¿En el pensament i en l'art? ¿Tindríem avui dia, com patrimoni de la història, construccions romàniques i gòtiques?

Aquest és el formidable exercici que realitzà Charles Renouvier a *Ucronia*,²⁷ a partir de suposar que Marc Aureli disposi que el seu successor sigui el filòsof Avidi Cassi i que no tingui lloc la "conversió" de Constantí.

J. Le Goff és taxatiu en aquest punt: "sense Constantí el cristianisme no hagués triomfat".²⁸

Pot plantejar-se, doncs, que el *crístisme* i el cristianisme ulterior (desmarcats de "la fe" i considerats com fenòmens històrics) són contingents, remarcant la nuclear importància/transcendència del període que estem considerant en relació a la pregunta "d'on venim?"

Primers passos vers la construcció d'una ortodòxia doctrinal i d'una única Església "vertadera"

Quan la doctrina comença a guanyar terreny al missatge

En el primer quart del segle II, **Cels**, filòsof grec, autor del "*Discurs vertader contra els cristians*"²⁹ (c.120), va constatar que el primer *crístisme* havia abocat a "un conglomerat de sectes que s'anatematitzen les unes a les altres" i no pas a causa de la

²⁷ Charles Renouvier, *Ucronia. La utopía en la historia*, Losada, Buenos Aires, 1945 (1876), 375 p.

²⁸ Id.

²⁹ Celso, El discurso verdadero contra los cristianos.

fe comuna en el missatge de Jesús(Crist) sinó per causa de la multiplicitat d'interpretacions filosòfiques que sorgien sobre la natura de Déu.

Lentament i inevitablement, es passà del missatge simple a la doctrina complexa, de la fe a la teologia, del pacifisme (fraternitat) a la polèmica i d'aquesta a la violència; de la lletraferida correspondència epistolar entre bisbes i teòrics (teòlegs) a mútues condemnes, excomunions i exilis, i d'aquí a assassinats i a linxaments.

Walter Bauer (1887-1960) va posar de manifest que la diversitat d'interpretacions teològiques (heterodòxia) era la norma en el *crístisme* dels tres primers segles. Més: el que avui denominem ortodòxia (doctrina oficial de l'Església) era un corrent no pas majoritari ni a Orient ni a Occident.

No fou fins el darrer terç del s. II que començà a obrir-se camí un corrent integrista que acabà imposant dificultosament un únic cànon doctrinal (el de la que s'autodeclarà "única Església vertadera"³⁰).

Establiment de les monarquies episcopals

Aquesta transformació monopolitzadora doctrinal anà precedida de l'establiment i lluita per la supremacia de veritables monarquies episcopals a l'interior de l'organització de les múltiples esglésies *crístistes* locals o "particulars".

*"Crist no fundà ni desitjà l'Església; aquesta és, tal volta, l'única cosa segura que s'imposa a tot aquell que estudiï els textos evangèlics sense una opinió preconcebuda"*³¹. Doncs, pel que incompletament coneixem del vertader ensenyament o missatge original de Jesús, aquest es presentà com un *"reaccionari autèntic"*³² enfront del legalisme estret i ritualisme dels saduceus i en menor grau dels fariseus.³³ Més, el seu anunci de l'imminent realització del Regne, dissuadia de la necessitat d'organitzar-se en la forma com ha acabat fent-lo l'estructura jeràrquica i rígida que anomenem Església.

Fidels a aquest principi, les primeres comunitats *crístistes* no tingueren altres líders que els que s'atribuïen ser continuadors dels apòstols i dels deixebles primerencs, anomenats *presbyteroi* (vells, ancians), transmissors del missatge o "Bona Nova" (mestres). Tots, però, actuen *"in persona Christi"*³⁴ i, fins aquest moment, regna entre

³⁰ Evangelista Vilanova, *Historia de la teología cristiana*, vol. I, Herder, Barna., 1987, p. 226s.

³¹ Ch. Guignebert, *El cristianismo antiguo*, FCE, México, 1983 (1921), p. 128-9.

³² Expressió encunyada i autoassignada de Nicolás Gómez Dávila (v. *Textos*, Atalanta, Vilaür, Girona, 2010 (1959), p. 55).

³³ V. *supra* p. 379-80

³⁴ Werner Löser, Obispo, a W. Beiner (dir), o.c., p. 497s.

tots els fidels adherents un bàsic principi d'igualtat i de fraternitat, d'igual categoria entre tots els membres d'una comunitat *crística*.

En fer més adeptes i incrementar-se el nombre de "creients", alguns dels *presbyteroi* assumiren funcions de visitadors, vigilants (inspectors, comissaris, intendents, directors, *episkopoi*) i passen a exercir funcions administratives i de jurisdicció sobre un territori. En entrar el segle II, aquest "vigilants" reberen la denominació de **bisbes** (*episcopos*) i adquiriren un rang jeràrquic superior al dels simples clergues (els diaques, encarregats de les "funcions materials", i els *presbyteroi*, especialitzats en les "funcions espirituals"), alhora que aquests l'adquireixen sobre els simples fidels (laics).

Apareixen, també, funcionaris especialitzats subalterns: exorcistes, acòlits, lectors, porters,... escollits pel bisbe. I també *diaconesses*, *vídues* i *verges*, categories femenines amb funcions particulars i concretes, en absolut relacionades amb l'ensenyament i sí dedicades a "servir" en qualitat d'auxiliars dels bisbes.

Ràpidament, el clergat es professionalitza i viu exclusivament de les donacions i ofrenes dels fidels.

És competència exclusiva del bisbe batejar, predicar, consagrar l'eucaristia i administrar la penitència (funcions o facultats que abans, en la primera època assembleària, exercien aquells que d'entre els iguals, els germans, l'Esperit hi bufava. Desapareix pràcticament la inspiració individual en el si de l'assemblea, i poc a poc es van posant als simples fidels, els *laics*, en situació inferior i passiva respecte els clergues".³⁵

Mentre l'estructura jeràrquica de l'església creixia (institució) i el missatge va quedant eclipsat per la doctrina (teologia i dogma), la fe derivava a devoció (pietat). "El culte, la litúrgia, la devoció, foren les expressions i els instruments d'aquesta mutació de la psicologia, de la sensibilitat i del comportament (...). Els petons i genuflexions es multiplicaren. El culte eucarístic del banquet es va anar transformant en una cerimònia que obria cada vegada més el fossar entre els diversos *ordines* de participants: catecúmens, penitents i energúmens que sortien després de la primera part de la missa; laics situats a les naus, i el clergat situat en el cor. El sacerdot celebrant, que es situava cara al poble, va canviar i passà a mirar a orient".³⁶ Tota l'assemblea constitueix com una gran processó, dirigida pel bisbe (o el celebrant que els substitueix i representa), en marxa vers el *sol invictus*, símbol de Crist Senyor.³⁷

³⁵ Ch. Guigneebert, o.c., p. 143.

³⁶ J. Le Goff, o.c., p. 91-92.

³⁷ Josef Andreas Jungmann, *La liturgie des premiers siècles jusqu'à l'époque de Grégoire le Grand*, Cerf, Paris, 1962.

Tot aquest procés no passa pas sense oposició o resistència interna. A la segona meitat del segle II, el *montanisme*³⁸ (declarat corrent herètica) s'oposa enèrgicament a aquest canvi i proposa retornar el primer lloc en l'església als "*inspirats*", als que han rebut el buf de l'Esperit, i que el clergat (bisbes inclosos) s'ocupin només de les funcions administratives. Però, al igual que tots els moviments que clamen per un retorn als orígens, són un anacronisme i estan condemnats al fracàs.

El **bisbe monarca**, inicialment, escollit pels fidels d'una església local (o particular), és ordenat (és a dir: instal·lat en el *ordo sacerdotalis*) pels bisbes veïns. Aparentment, el poble elegeix a qui vol, però sempre influenciat per les suggestions de diaques i preveres. Progressivament, però, sostraient-se al sistema electoral, sol donar-se el cas que un bisbe designi el seu successor o que sigui un grup de bisbes veïns els que proveeixin l'ocupant d'una seu vacant. Les qualitats intel·lectuals i l'edat del candidat o designat ocupen un segon pla; les competències i intrigues per posar un favorit a la *càtedra* (tron, cadira) episcopal guanyen pes i esdevé la norma (fins ara mateix).

El territori jurisdiccional sobre el que tenen autoritat els bisbes (diòcesis), generalment, és plenament coincident amb el de l'administració romana. Sobre els fidels d'aquest territori el bisbe assumeix les funcions d'un monarca. Quan més políticament i poblacionalment important és aquest territori, més poder té el bisbe que el governa. Quan el lloc de residència del bisbe és una de la grans metròpolis de la romanitat (Milà, Alexandria, Roma, Antioquia,...), a la seu del bisbe se l'anomena metropolitana i ell mateix metropolità o arquebisbe (bisbe més antic). A finals del s. III, la importància, per exemple, del bisbe de Milà és màxima en coincidir la seu episcopal amb la ciutat on resideix l'emperador (Dioclecià).

La idea d'una Església organitzada com un estat és quelcom radicalment diferent del projecte original *crístita*. En el curs d'aquest transplament de l'esperança *crístita* Palestina al món hel·lenístic i de la representació paulina de l'església de Déu, el **missatge** es manté, tant implícitament com explícitament, però amb la seva universalització el que triomfa i el diferencia és la **doctrina**, cada vegada més complexa, i la centralització, confluència o concentració dels diferents poders particulars dels bisbes monàrquics en una única i rígida, monopolitzadora, estructura eclesial. D'haver-se mantingut la independència i autonomia de les esglésies "monàrquiques"/particulars/locals, l'Església "catòlica" (universal) no s'hauria consolidat mai i s'hagués escampat (i extingit) en sectes minúscules.³⁹

Aquesta tendència a la unificació comença a prendre cos a finals del segle II. **Tertulià** ja informa que "*els cristians formen (han de formar) un cos*". Una idea que neix i es forja en els contactes, epistolars i presencials, que tenen lloc entre bisbes i on comparteixen

³⁸ Corrent fundada per Motano (c. 160) a Frigia, es nega a integrar-se a la civilització greco-romana, prediquen la fi imminent del món, la pràctica de la continència i el feminisme.

³⁹ Id. p. 130. Ch. Guignebert, o.c., p.p. 140- 144.

preocupacions i cerquen solucions a problemes múltiples, tals com, entre molts altres, la fixació de la data de la Pasqua i, sobretot, les decisions que han de prendre davant de les noves i alternatives doctrines que van apareixent. Són conscients que els hi manca una doctrina unitària i consensuada, per poder catalogar d'herètiques les que hi dissenteixin, i que han de col·ligar les seves forces en estructures *supra* locals.

Entre el missatge i la doctrina, dues grans fòbies presideixen l'Església pre-constantina:

1. Separar-se/distingir-se taxativament dels jueus, exhibit un creixent, permanent i radical antisemitisme.
2. Lluitar aferrissadament contra qualsevol desviació del incipient *corpus* doctrinal teològic que els anomenats primers **pares de l'Església**, bàsicament alexandrins (Climent, Orígenes,...) anaven laboriosament construint (**ortodòxia versus aireis**).

Estat de la qüestió del pensar i de les doctrines *crístistes* abans de Constantí

Plotini i els primers Pares de l'Església

Els primers *crístistes* es mantenen aliens als corrents filosòfics que es mantenen, més aviat menys que més, vius en la romanitat. Indefugiblement, però, en ocupar-se del tema teòric de la "natura" de Déu, comencen a prestar-hi cada vegada més atenció .

Sense deixar al marge el missatge original de la "Bona Nova" (mantingut moderadament invariable fins els moments actual), el curs evolutiu del contingut doctrinal teològic, com tindrem ocasió d'analitzar, es centra en exclusiva en el complex i obtús tema, problema i "misteri" de la Trinitat de Déu.

Per la influència que tindrà en aquest naixent terreny doctrinal teològic, cal retenir l'obra filosòfica de **Plotini** i les aportacions dels anomenats primers **Pares de l'Església** en el difícil camí vers la construcció de l'ortodòxia o doctrina que triomfà finalment.

Plotini (c. 204-270)

En Plotini, format a Alexandria i instal·lat finalment a Roma⁴⁰, no hi ha res de llatí o d'occidental ni de *crístisme*. El seu pensament és grec per excel·lència. Neoplatònic, es dedicà a pensar, partint de les Idees/Forma/motllo arquetípic i etern de tot, què cosa és Déu. En un medi, la romanitat en decadència, on pràcticament la filosofia (el pensar) ha desaparegut i on s'han destruït sistemàticament o perdut les obres dels filòsofs atenencs pre-hel·lenístics (Plató i Aristòtil), pensar constitueix una novetat. Més si el que es repensa és Déu.

Per Plotini, Déu és incognoscible, absolutament fora de l'abast del nostre intel·lecte. Déu no és "això o allò", és "enterament altre" - (és l'Estrany).

L'únic camí vers el coneixement és, per Plotini, el filosòfic. Pensar no té cap altre objectiu que prendre *consciència de ser* i del lloc que aquest *ser* ocupa en la realitat divina (evidentment sense cap intermediació, cap gràcia i sense cap adhesió a cap fe). En adquirir, pensant, aquest coneixement "*tornem a unir-nos amb la font transcendent de totes les coses, l'U o el Bé, en un procés d'autorevelació que ens porta a descobrir que, lluny d'estar aïllats, som parts vivents i contemplatives d'un món diví, en el qual la part és el tot perquè coneix el tot*", veient-nos així transportats més enllà de la nostra conscient universalitat contemplativa.

Els escrits de Plotini⁴¹, qualificats de "teologia negativa", no tindran cap efecte en el *crístisme* contemporani i ulterior a ell (paulí, ascètic o agustiniana), un *crístisme*, com veurem, defensiu i ofensiu, compromès en una lluita ferotge, dialèctica, intolerant i inclús sagnant, per l'accés al poder. Però sí tindrà la filosofia neoplatònica de Plotini un efecte "en diferit" i importat sobre aspectes distintius del **crístisme** de l'Edat Mitjana i del Renaixement, particularment en els corrents místics (i en el deisme).⁴²

Primers Pares de l'Església

Tertulià (c. 160 - c. 220)

Per contra, la importància dels escrits de Tertulià, *opinador* prolífic de tota matèria, tenen àmplia transcendència en aquesta Església necessitada de marc doctrinal unitari i referencial, distintiu.

⁴⁰ En època de l'emperador Gal·liè [253-260. Amb Valerià; 260-268, sol].

⁴¹ *Plotini opera*. Oxford C. Press, ...; Porfirio, *Vida de Plotino*. Gredos, Madrid, 1982.

⁴² Fet ben reflexionat per Charles Renouvier quan, tot passant, escriu que "quan el platonisme no desemboca en escepticisme, s'inclina a allò místic" (*Ucronia*, Ed. Losada, Buenos Aires, 1945, p. 41.).

És el primer en aplicar de forma explícita, rescatant-la del territori profà, la paraula **sagrament** (jurament, compromís o adhesió al servei d'una causa militar o financera) per referir-se al **baptisme**, ara monopolitzat pels bisbes.

Així mateix, per tal de resoldre el tema del “vertader ser o natura de Crist”, imprecisament enunciat per Pau (“*Jesús és un ser diví preexistent*”) i en “*el que la Paraula s’ha fet home i ha habitat entre nosaltres*” de l’evangeli atribuït a Joan⁴³, plantejà Tertulià el **misteri de la Trinitat**, construint tant les bases d’una futura teologia com de les heretgies que en dissentiren en matisos i interpretacions.

Aquí i allà, a Orient i Occident, diferents altres primers **Pares de l’Església** aportaren el seu treball concertat per l’establiment d’un cos doctrinal *teístic*: **Hipòlit** de Roma (s.II-III)⁴⁴, **Ciprià** (s.II)⁴⁵, Ignasi d’Antioquia (30-102)⁴⁶, **Ireneu de Lió** (s.II), **Climent d’Alexandria** (c. 150-215), **Orígenes d’Alexandria** (185-254), ... alguns dels quals reprendrem en assajar de desenvolupar el crucial i enrevessat concepte teològic, central a l’època, de la Trinitat de Déu.

No sols debats teològics interns presideixen el tres primers segles del *crístisme*

Les persecucions

Episòdiques i selectives persecucions de l’estat romà contra els *crístistes* es produeixen. Però aquests episòdics problemes no són, encara, doctrinal sinó polítics i socials. Eren, els *crístistes*, un “grup apart”, autodiferenciat i irritant (semblant al dels jueus de la diàspora). Davant d’un ancestral i polimorf politeisme, els *crístistes* no només eren monoteistes sinó que el seu líder era un delinqüent crucificat per la justícia romana (ridiculitzat com un ruc en un *grafiti*, fet en el s. III en un mur del Palau imperial del Palatí de Roma).⁴⁷

⁴³ Jn., 1,14.

⁴⁴ *Philosophumena* o *Refutació de totes les heretgies*.

⁴⁵ “*Els heretges són l’anticrist*”.

⁴⁶ “*La intolerància és exemplar*”.

⁴⁷ El grafiti és una clara mostra de mofa o burla envers un Déu que mor crucificat: una figura humana amb cap d’ase (somera o ruc), clavada en una creu que porta un *titulus* i una barra per recolzament dels peus; al costat d’aquest crucificat, un home li envia un petó o salutació; entre els dos, per sota de la

“Afortunadament pels cristians, l’esforç dirigit contra ells per l’Estat va ser sempre incoherent i intermitent; mai, ni en els pitjors dies de Dioclecià, es va dur a fons; mai es va mantenir durant llarg temps, de forma que entre cada crisi l’Església es reconstituïa. Les persecucions feren certament víctimes, però en la massa cristiana pròpiament dita, només arribaren a provocar apostasies transitòries i, a voltes, per contra, un entusiasme contagiós”.⁴⁸

Bé que globalment tolerats, el llistat de **persecucions** anticrististes que esporàdicament es van produint és prou nombrós:

Neró [64-68]
 Domicià [81-96]
 Trajà [109-111]
 Marc Aureli [161-180]
 Septimi Sever [202-210]
 Maximí Traci [235]
Deci [250-251]
 Valerià [256-259]
Dioclecià [303-305]⁴⁹.

... i, tot d’una, Constantí [312-337]

Constantí es un punt d’inflexió, sense retorn, en la història del desplegament del *críisme* vers el cristianisme. A partir de Constantí (amb ell) el missatge senzill queda relegat a segon pla, implícit, monòtonament fixat pels relats evangèlics (canònics i apòcrifs); a partir d’ara el primer pla l’ocuparà el debat doctrinal teològic, complex.

Més enllà i al marge de les fantasioses i interessades, servils, versions d’**Eusebi de Cesàrea** (v. *supra* p. 401 s.), de **Lactanci**⁵⁰ i d’altres cronistes de part, fets i conseqüències seguiren una seqüència històricament ben documentada:

306. Constantí succeeix a Dioclecià com emperador.

---

creu, es pot llegir: “*Alexamenos adora el seu déu*”; al costat, una altre inscripció deixa constància de la condició de creient *críista* d’aquest personatge: “*Alexamenos fidelis*”.

⁴⁸ Ch. Guignebert, o.c., p. 170.

⁴⁹ La denominada Era dels màrtirs o de la Gran persecució, desencadenada per l’obligació als ciutadans a rendir culte a l’emperador.

⁵⁰ Lactanci (250-325) publicà el 314 un relat fantàstic sobre la “conversió” sobtada de Constantí en el Pont Milvi.

312. Batalla/guerra civil de Pont Milvi, on, una vegada més s'enfronten romans contra romans. Aquí Constantí guanya una batalla que serà decisiva pel futur de la fe *crística* i per les esglésies que l'incardinaven, sense que –contràriament al que pretenen fer creure Eusebi i Lactanci- hi intervingués cap influència o factor religiós *crística*.

L'objectiu de Constantí, posseït per una absoluta ambició de poder, en enfrontar-se a Majenci en la batalla del Mont Milvi, era única i exclusivament convertir-se en governat únic de l'Imperi romà.

Abans de la batalla del Pont Milvi, Constantí no és *crística*. Quan entra triomfant a Roma (una ciutat amb més d'un milió d'habitants) tampoc. Potser només ho arribà a ser just en morir.

La tetrarquia queda reduïda a diarquia: Constantí és emperador d'Occident i Licini d'Orient.

313: Edicte de Milà/edicte de tolerància. Malgrat el que sol afirmar-se en textos apologistes, l'edicte de tolerància que Constantí fa proclamar a Milà, un any després de la victòria sobre Majenci, va molt més enllà del tòpic “els *crístistes* ja no poden ser perseguits”. L'edicte de tolerància afecta a totes les creences religioses, “oferint a tot-hom la llibertat de seguir la religió que cada persona preferís”.⁵¹ De fet fou un retorn a “la postura religiosa romana tradicional”, només trencada pels atípics períodes de persecució contra els *crístistes*, de Neró a Dioclecià, tot això en una societat inherentment politeïsta i en la que els *crístistes* eren una minoria.

L'objectiu d'aquest edicte és estrictament polític. Constantí, i Licini també, tenen la “necessitat d'assegurar i consolidar” la governabilitat, dels imperis d'Occident i d'Orient, respectivament, integrats per comunitats que estan políticament, socialment i religiosament dividides. Per aconseguir-ho apel·len a la tolerància i al respecte interconfessional, oferint la protecció de l'Estat per tal que tots els cultes poguessin expressar-se públicament.

313-316: Al llarg dels tres anys següents, Constantí assaja aconseguir que “pagans” i *crístistes* visquessin pacíficament, “en un intent incansable d'equilibri”, sabedor que era “un emperador pagà d'un imperi majoritàriament pagà”. A tal fi, per tal de facilitar la tasca d'integració d'un *crístisme* en expansió, deixà de participar en sacrificis pagans i finançà, a càrrec de l'Estat, la construcció d'esglésies (com la primera dedicada a sant Pere, dins d'una propietat imperial).

Constantí, però, personalment, continuà fidel al seu déu protector, *Sol Invictus*, l'emblema del qual (una rodona amb set rajos) continuà figurant en les monedes i estandards oficials. En aquest mateix sentit, prohibí, també, la pràctica de negocis els

⁵¹ Eusebi, *Història de l'Església*, 10, 5, 1-4. Lactanci, *Sobre les morts dels perseguits*, 48, 2-12.

diumenges (no pas per respecte al mític setè dia del llibre del Gènesis sinó per ser la festivitat setmanal dedicada al culte al déu Sol).

Fou en aquest moment (i no a la vigília de la batalla del Pont Milvi, com pretengueren, amb posterioritat, Eusebi i Lactanci) que les seves tropes exhibeixen medallons amb el famós crismó.

També autoritza que la manumissió d'esclaus tingui lloc dins de les esglésies *crístistes*, atorgant als bisbes diverses competències judicials.

Un conjunt de proteccions que no sempre són ben acollides per la població “pagana”.

314. Lluny del desig d'igualtat de Constantí, en les províncies romanes del nord d'Àfrica esclata el conflicte intern (intraeclesial *crístista*) entre rigoristes (donatistes, majoritàriament rurals i pobres) i *traditores* (cecilians, classes acomodades urbanes). Els intents de Constantí, a qui les dues parts han requerit per resoldre el conflicte, fracassen en el Concili de bisbes cristians d'Arlés, celebrat l'any 314. Indicatiu de la importància política que Constantí assigna al seu projecte, no tant de pacificació religiosa com d'unificació de creences dins de l'Imperi, és l'amenaça que formula de desembarcar a Cartago amb l'exèrcit i resoldre el conflicte violentament.

314-315: Constantí té, però, com preocupació immediata i prioritària impedir els intents d'invasió que realitzen tribus germàniques del nord occidental i mantenir una relació de moment equilibrada amb Licini, *August* d'Orient.

316-317: Els dos emperadors (Constantí i Licini), com és inveterat, s'acaben enfrontant en el camp de batalla (en els Balcans i a Tràcia), sense que la victòria es decanti cap un dels bàndols.

317-324: s'obren set anys de treva inestable.

320: Licini revoca l'edicte de Milà (de tolerància) en el que li queda de l'Imperi d'Orient, majoritàriament *crístista*, i retorna al culte i tradicions pagans.

324: Constantí (amb un exèrcit de 100.000 legionaris) derrota definitivament a Licini. Les tropes de Constantí, aquesta vegada sí (i no en la batalla del Pont Milvi de l'any 312), han lluitat portant el **crismó** en els seus estendards (*labarum*).⁵²

⁵² Sobre el crismó o labar (*labarum*), tant reproduït en les plasmacions iconogràfiques paleocristianes i romàniques, v. Lous Réau, *Iconografía del arte cristiano. Iconografía de los santos (de la A a la F)*, T.II,

Després de l'assassinat de Licini, Constantí finalment assoleix el seu projecte de ser emperador únic de l'Imperi romà (d'Occident i d'Orient). Les lleis de Licini són declarades nul·les. S'ordena la alliberació dels *crístistes* condemnats a treballs forçats, permet el retorn dels exiliats a causa de la seva fe i se'ls hi retornen les propietats confiscades, alhora que s'empren una intensa campanya de restauració de les esglésies malmeses i de construcció de noves a càrrec de l'Estat. A Antioquia, que pateix un any de fam, Constantí mana la distribució gratuïta de gra, tant a *crístistes* com a pagans, però ho fa per mitjà de les esglésies *crístistes* locals.

El repte de Constantí ara rau en trobar la manera de mantenir l'Imperi unit i determinar quin paper han de jugar-hi els *crístistes* i el *crístisme* en els seus amplis dominis.⁵³

325: Decantant-se progressivament i imparablement vers el *crístisme*, prohibeix els espectacles circenses de lluites de gladiadors i les crucifixions (actes que es mantindran encara durant un segle més a l'Imperi occidental, on hi ha un manifest predomini de població "pagana").

325: Concili de Nicea

Punt clau en la història del *crístisme*, Constantí convoca i presideix, a Nicea, el primer Concili fundacional de la "vertadera/única" l'Església cristiana.

A partir d'ara, la **doctrina oficial** de l'Església serà la proposada pel bisbe **Anastasi**, amb **un** punt nuclear/bàsic: El Pare i el Fill són de la mateixa "substància" (*omousios*, consubstancialitat).

L'arrianisme (el Pare i el Fill(Crist) no són de la mateixa "substància") és declarat herètic.

Queda fixada la "formula de la fe":

"Crec en un sol Déu Pare i en un senyor Jesucrist, Fill de Déu, nascut unigènit del Pare, de la mateixa substància⁵⁴ del Pare, engendrat, no fet, ... I en l'Esperit Sant".

Els "catòlics", doncs, a més a més de ser cecilians (v.*supra* p. 403) són anastasians-niceans.

328: Els arrians veuen revocada la pena de desterrament.

---

vol. 3, Ed. Del Serbal, Barna., 1997 (1955-59), ppp. 330-333; Gaston Duchet-Suchaux i Michel Pastoureaux, *La Biblia y los santos*, Alianza, Madrid, 1996 (1990), p.p. 95- 97.

⁵³ M. Scott, o.c., p. 295.

⁵⁴ Substància, el nociu concepte introduït per Aristòtil.

330. Per tal de facilitar el que és el projecte prioritari de Constantí, barrejar els elements pagans i *crístistes* i unificar per aquesta via els dos imperis en un de sol, elegeix, per instal·lar-hi la capital de l'Imperi romà, “*un tros de terra en el que s'uneixen Europa i Àsia*”: l'antic assentament grec de Bizanci, establert el segle VI a.e.a. L'onze de març de l'any 330 e.a. (**1083 A.U.C.**), emprant un ritual mixte (pagà i *crístita*), es funda oficialment la nova capital de l'Imperi romà, la nova ciutat de **Constantinoble**, la construcció de la qual s'havia iniciat ja a l'any 324, sobre les runes d'una antiga colònia grega, al costat de “*Corn d'Or*”, “*cruïlla de civilitzacions, comerç i de persones*”.

El *crístitisme* va passar a ser religió d'estat (tot i que, de fet, no ho serà plenament fins Teodosi [379-395], el “segon Constantí”). Comença l'època de l'Església cristiana.

337: Mort de Constantí.

Després de Constantí

“Els dotze segles que separen el Concili de Nicea [325] de la Reforma (s.XV) [i el Concili de Trento, 1545-1563] foren un regnat quasi sense competència del cristianisme en la seva forma catòlica o, millor, llatina, sobre la cultura, la mentalitat i la sensibilitat de la major part d'Europa”.

J. Le Goff⁵⁵

L'església que s'inaugura amb Constantí haurà de fer front i resoldre diferents problemes: primer contra el “paganisme” i, simultàniament, dotar-se d'un contingut doctrinal ben establert, tancat, fixar “la Veritat”. En aquest darrer punt, continua essent un important estímul el repte que plantegen els heresiàrques, obligant a elaborades respostes per part dels heresiòlegs. Sense *haeresis* i sense *adversus*, el progrés vers una teologia dogmàtica hauria estat, com a mínim, molt més lent i probablement diferent. Però sense la col·laboració del poder (l'Estat) per sobreposar-se a l'arrelada tradició pagana tampoc hagués aconseguit el triomf definitiu.

Lluita entre paganisme i crístitisme

El *crístitisme* postniceà, a més del conflictes interiors, ha de fer front a un importat enemic exterior: les creences i tradicions “paganes”, profundament arrelades en les costums públiques i en el psiquisme col·lectiu, que els nouvinguts a la protecció estatal assagen de suplantar i, després, eliminar (incorporant-les).

La lluita entre paganisme i *crístitisme* és oscil·lant, amb accions que parteixen d'un o altre bàndol i quasi sempre lligades a les canviants adhesions imperials a un d'ells.

⁵⁵ J. Le Goff, o.c., p. 61.

L'avanç/penetració del *crístisme* entre l'elit pagana fou lent, progressiu i motiu d'escàndol, tal com la conversió, l'any 355, de Mirio Victorino, retòric romà famós.

361-363: Julià l'Apòstata prohibeix als *crístistes* tota manifestació que no quedi estrictament limitada a "breus comentaris sobre els evangelis bàrbars".

382: L'emperador Gracià dessacralitza de paganisme el Senat romà, fent retirar l'altar de la Victòria, símbol de la religió romana.

384: Només 2 anys més tard, essent emperador Valentinià II, Simac, prefecte de Roma, presenta una sol·licitud de retor de l'altar de la Victòria al Senat, tot reclamant un "retorn a la tolerància perduda". Sota la pressió Ambrosi, el ja poderós i actiu bisbe de Milà, no es cedeix. Fins l'any 403 es produiran successives reclamacions, totes abocades al fracàs.

379-395: Teodosi, "*segon Constantí*". Instaurel *crístisme* religió d'Estat.

386: Entremig té lloc una oportuniíssima conversió d'Agustí.

391: Prohibició del paganisme. Tancament i enderrocament de temples pagans.

410. L'aristocràcia pagana fa responsable del sac de Roma als *crístistes* (pèrdua de la protecció sobre la ciutat dels déus tradicionals).

Estat de la qüestió doctrinal/teològica en el *crístisme* després de Constantí i abans d'Agustí d'Hipona

El *crístisme*, primer va deixar de ser jueu per passar (amb Pau) a ser hel·lenístic. A partir de Constantí passa a ser romanitzat, imperialista.

La base fundacional de la doctrina *crístita* de totes les èpoques parteix i es fonamenta o construeix sobre, per ordre creixent d'importància, les formulacions de Pau (ens salvem per la fe i la gràcia), els relats evangèlics (vida, paraules, passió, mort i resurrecció de Jesús(Crist) i la posició de Pere i els seus (salvació per les obres).

Amb l'oficialització de l'Església i la dogmatització de la doctrina, la fe primera (en el missatge) ha quedat substituïda per la militància i l'acceptació de la doctrina. Es reafirma la mort de la raó, substituïda per la racionalització i el dogmatisme teològic.

Els forjadors intel·lectuals d'aquest canvi són els Pares de l'Església, que experimenten en el segle IV el seu **segle d'or**.

Al marge i paral·lelament, tot i la profunda crisi de l'hel·lenisme i la pobresa intel·lectual de la romanitat, el pensar filosòfic grec, no *crístita* ("pagà"), molt

aïlladament i sincopadament, no resta totalment ofegat (tal com es palesa en el fet de veure's forçats a abandonar l'ensenyança de la filosofia).⁵⁶

En el curs d'aquests crucials anys per l'Església, els *crístistes* passaran de ser ocasionalment perseguits i després tolerats a esdevenir perseguïdors implacables i indiscriminats.

El *crístisme* comença els seu imparabile camí vers la construcció del cristianisme amb lluites i enfrontaments constants.

Cronologia d'alguns esdeveniments en el camí de construcció del que serà la doctrina cristiana

339: Els arrians d'Alexandria desterren a Anastasi, patriarca de l'església niceana.

337-350: **Constant**, fill i successor de Constantí a l'Imperi d'**Occident**, empara l'ortodòxia.

359: **Constanci [337-361]**, també fill i successor de Constantí a l'Imperi d'Orient, però que després de la mort de Constant, passa a ser emperador únic, contràriament a l'orientació seguida pel seu pare i germà, defensa la implantació de l'arrianisme (semiarrianisme: "*El Fill és semblant al Pare*"⁵⁷), imposant-lo violentament. Una adscripció que no fou cap obstacle o impediment perquè el prefecte de Roma oferís sacrificis en el temple de Castor i Pollux (patrons dels mariners), a Ostia, quan a causa d'una tempesta quedà bloquejat el subministrament de gra.

361-363: Amb **Julia**, anomenat l'apòstata, nebot de Constantí i co-regent de l'Imperi, té lloc el darrer intent, fallit/ fracassat, d'aturar l'avanç i penetració imparables del *crístisme* en la vasta romanitat i retornar a la tradició romana del politeisme. Julia havia aconseguit salvar-se de bany de sang que tingué lloc a Constantinoble quan soldats de Constanci exterminaren a altres sis nebots de Constantí i a molts personatges de la cort. Després de la mort de Constanci, sense fills, passa a ser l'únic governant de l'Imperi. "*Profundament horroritzat*" per la violència *crístista*, reimplanta el culte als déus tradicionals i deixa de donar recolzament imperial a tota mena de corrents arriana i niceana, amb el resultat de provocar lluites intestines entre elles.⁵⁸

⁵⁶ A. Hillary Armstrong, "Retos del pensamiento. La filosofía griega, desde la época de Cicerón hasta Plotino", a Arnold Toynbee (dir.), *El crisol del cristianismo, Historia de las civilizaciones*, vol. 4, Alianza, Madrid, 1988, p. 302.

⁵⁷ Concili de Milà (355).

⁵⁸ Joseph Vogy, "Paganos y cristianos en la familia de Constantino el Grande", a Arnaldo Momigliano i al., *El conflicto entre el paganismo y el cristianismo en el siglo IV*, Alianza, Madrid, 1989 (1963), pp. 67-8.

Emperador Gracià [367-375] [375-383, emperador d'Occident]. Rebrot pro-cristista. Renuncia a emprar, com emperador, el títol de Pontifex Maximus. Ambrosi, bisbe de Milà (*Mediolano*) [374-397], li correspon amb els títols de “sant emperador” i “emperador cristianíssim” (dedicatòria del Tractat sobre la fe).

330-376: Mentre i tant, el bisbe Ufiles i altres arrians missioners han propagat amb eficàcia l'arrianisme durant 40 anys entre els gots del nord i l'oest del Mar Negre.

376: Visigots creuen el Danubi, penetren en els Balcans i amb ells porten de nou l'arrianisme a parts de la romanitat.

380: Teodosi I [379-395], emperador d'Orient, que es fa dir “el Gran”, comina a tots els ciutadans romans a abraçar la fe *cristista*. Per decret (edicte imperial), el gener del 380, l'emperador proclama l'existència en una sola deïtat “del Pare, el Fill i l'Esperit Sant” i que qualsevol altra versió era “dement i insana”, desencadenant la ira de Déu i de l'emperador.

381: Convocatòria del **I Concili a Constantinoble**, per tal de combatre els cismes que continuen apareixent (p.e. els *macedonians*, ex arrians, que ara neguen la divinitat de l'Esperit Sant). Dissolució dels col·legis sacerdotals tradicionals romans i tancament dels temples “pagans”. Només els que tenien “la fe de Nicea” podien ser nomenats bisbes. El bisbe de Constantinoble queda sotmès al bisbe de Roma. Orient queda subjugat a Occident.

Es crea una nova formulació del *Credo*.

382: Destrucció d'estàtues “paganes”. Prohibició, amb força de llei civil, dels cultes no *crististes* que continuen actius fora de les ciutats, en el camp (*pagus*).⁵⁹ Es mana destruir tot llibre sobrevivent a Alexandria, consumant la definitiva i irreversible desaparició de 700.000 - 900.000 rotlles i de la mateixa biblioteca d'Alexandria. Teodosi és en definitiva el veritable instaurador del cristianisme com a religió d'Estat.

382: Retirada, per **Gracià**, de l'altar de la Victòria del Senat de Roma.

384: Amb **Valentinià I**, el prefecte de Roma, Simac, reclama el retorn de l'altar de la Victòria.

394: Amb Teodosi, l'Imperi romà queda de nou unificat.

405. Pena de mort pels pagans.

410: sac de Roma pels visigots (Alaric). Es fa als *crististes* culpables d'haver deixat a Roma sense la protecció ancestral dels déus “pagans”.

---

⁵⁹ D'aquí la denominació de “pagans”.

Reintroducció de l'arrianisme a l'Imperi romà d'occident, quan es creia oficialment eradicat.

415: pena de mort pels pagans.

415: Hipàtia d'Alexandria (c. 370-414), un cas exemplar

Malgrat que la feble memòria històrica reté l'assassinat d'**Hipàtia** d'Alexandria com una anècdota "*en passant*", el succés és una exemplificació precisa de l'estat de la qüestió política-religiosa en aquest tombant del s.IV al V a l'Imperi romà postconstantinià, en concret a Alexandria.

Semblava que l'aturada del pensar que ha sigut i és la romanitat, tot d'una, ni que fos momentàniament, s'aturava i que es desvetllava amb la polèmica metafísica entorn de la natura, substància o ser de Déu. Semblava, erròniament, que la raó es tornava a fer servir per encarar qüestions lògiques i elementals (sobre, per exemple, si Maria podia ser "mare de Déu" o només de Jesús, ...). Quan algunes d'aquestes i d'altres raons foren exposades, la reacció no fou dialèctica, en el mateix nivell, sinó cega i violenta, irracional, assumint plenament el *crístisme*, sigui niceà o arrià, a Alexandria i arreu, l'esperit agressiu i, inclús, brutal de la romanitat.

Alexandria serà, durant aquests anys d'implantació del *crístisme* per decret imperial, un dels tres epicentres (junt amb Roma i Constantinoble) del radical canvi. Destruïdes sistemàticament la Biblioteca i el Museu, suprimit el debat del pensar pel partidisme ideològic i fanàtic, les esglésies i els seus jerarques (bisbes) monopolitzen amb els seus sermons i arengues les passions de la polimorfa població urbana. Dues són les qüestions predominants:

1. Resolta per decret imperial la primigènia qüestió de la fe, ara es tracta d'eradicar el "paganisme" romà ancestral. Això serà relativament fàcil: emparats per la legalitat vigent, la massa *crístita* pot dedicar-se impunement a la destrucció, saqueig i confiscació de propietats (temples, sinagogues i bens) i a l'assassinat i expulsió de "pagans" i jueus.
2. Cal, a més, unificar doctrinalment aquesta única Església oficial (més ara, que l'imperi està seriosament amenaçat). Aquesta, però, és una tasca difícil, doncs el que ara es debat no es d'una qüestió de fe, ni de gràcia, ni d'una pràctica d'un estil/model de vida, ni d'una esperança de salvació, ni d'un missatge d'amor i fraternitat; és tracta d'una qüestió teòrica sobre Déu (teologia), de metafísica pura, en absolut comprensible per l'absoluta majoria de la població. Es tracta de confrontar ideologies subtils, que una exigua minoria amb poder eclesial i civil (els bisbes), revestits d'autoritat divina, formulen, exhibeixen i

argumenten com a justificació de la seva primacia, servint-se d'una massa d'adherits/fanàtics que res o molt poc entenen de les diferències teològiques.

En aquest aspecte, per un costat tenim, a Alexandria, el **grup nicenià** encapçalat per **Ciril** i els seus (seguidors de la doctrina *homoousiana* o de la consubstancialitat del Pare i el Fill, una subtileza teològica que, ben segur, escapava a la comprensió del comú de la gent). Aquest són, a partir del 381 (I Concili de Constantinoble), els *crístistes/cristians ortodoxes* (fundadors de l'Església "vertadera" i única, oficial, vigent fins l'actualitat en l'anomenada Església catòlica i romana).

Per altre costat, encara està en vigència el **grup nestorià**. Propugnen la doble natura de Jesús(Crist), divina i humana, i neguen a Maria la condició de "mare de Déu", admetent-la només com mare de Jesús. Els seus arguments (raonaments), basats en textos o cites evangèliques són més lògics i comprensibles pels fidels: si "*a Déu mai se de l'ha vist*" (Joan 1, 18), ¿com és pot dir que Déu va morir crucificat?, ¿com es pot clavar a la creu algú que és invisible?"⁶⁰

Enmig d'aquest viu i violent enfrontament ideològic, ben allunyat d'una coexistència pacífica i tolerant, una excepcional dona intel·lectual com Hipàtia (amb escola pròpia, on imparteix astronomia, matemàtiques, ... i el debat crític sobre "problemes metafísics") esdevé altament vulnerable. Després de la destrucció del *Serapeo* i la imposició de la creu sobre les escultures serapeiques que adornaven els dintells de les cases particulars, el següent objectiu en la lluita contra el paganisme fou "l'eliminació d'una poderosa contrincant: Hipàtia, la principal figura pagana"⁶¹. Precedent de la pràctica feudal i de la màfia moderna, **l'Església del bisbe Ciril d'Alexandria** (c.378-444), explotant el seu poder i control d'institucions cíviques i socials, ofereix protecció a diferents gremis professionals (en una ciutat-port que té el control de les importants exportacions de blat vers la romanitat europea) a canvi del pagament d'un percentatge dels seus ingressos. A més **Ciril** compta amb la cega obediència d'una poderosa i impune tropa de xoc, vertader grup paramilitar, encarregat de perpetrar tots els assassinats i saquejos duts a cap en aquests moments: són els **parabolanos**, un grup d'"*energúmens*", treballadors/zeladors dels hospitals de l'Església presidida pel bisbe i patriarca **Ciril**⁶², els quals assassinaren i esquarteraren a Hipàtia.⁶³

En el seu conjunt "*les rivalitats entre grups cristians que defensaven postures teològiques antagòniques aconseguix a Alexandria tal intensitat, que les baralles*

⁶⁰ Carta apòcrifa d'Hipàtia al bisbe Criil. V. Clelia Martínez Maza, *Hipatia*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2009, p. 27.

⁶¹ C. Martínez Maza, o.c. p. 316.

⁶² Fet sant per l'església catòlica.

⁶³ Els 417, un any després de l'assassinat d'Hipàtia, el govern imperial promulga una llei restringint en nombre de membres del "cos eclesiàstic" dels *parabolans* i regula les seves funcions. Però el 418 es retorna i atorga a l'Església la total jurisdicció sobre el cos paramilitar, podent augmentar el seu nombre a 600 membres (c. Martínez Maza, o.c., p. 323 i 329).

religioses entre cristians provocaran més víctimes que totes les persecucions precedents, i inclús la violència que imposa el guanyador és semblant, sinó superior, a l'exercida contra els pagans".⁶⁴

La laboriosa construcció de l'ortodòxia o de com el missatge simple i efectiu del primer *cristisme* quedà ofegat per una doctrina teològica complexa i intel·ligible

El primer *cristisme*, el judaic de Pere i l'hel·lenístic de Pau, en tenia prou i suficient (i necessari) amb la fe: creure que Jesús(Crist) era el salvador, portador d'una "Bona Nova" i mestre de com comportar-se. Fe i bones obres, emmarcaven el primer *cristisme*, junt amb un relat biogràfic del fundador (els Evangelis). Un conjunt de dites, la majoria intel·ligibles o metaforitzades i poques d'abstruses, constituïen tot el **missatge** i tota la **doctrina**.

Pau, el primer teòric, introduí el concepte de la "preexistència de Crist" (abans de néixer humanament, Crist ja existia com Fill de Déu i en encarnar-se, humanament, continua essent Fill de Déu); per això, va poder ressuscitar. La doctrina de Pau, a més, contenia l'aspecte o dimensió salvífica de Crist, assumint els pecats de tots els humans (i no sols dels jueus), incloent el pecat hereditari o "original", comés per Adam i Eva, amb la condició, però, de rebre la gràcia inherent a la fe amb Crist. Això era tot el que els primers *crististes* necessitaven. Una **doctrina** relativament senzilla per "convertir" a gent també simple i no precisament eruditament hel·lenitzada.

Per triomfar (fer conversos) entre les classes cultes de la romanitat, fascinada per tot el que era hel·lenístic, li calia, però, una teoria (filosofia de déu) més elaborada. En absolut, intel·lectualment, la primera doctrina *cristista* podia competir amb la filosofia fantàstica de Plató, amb les seves "nobles mentides" i les Idees (Formes) preexistents en el "més enllà" i des de sempre, amb les ombres de les coses que es donen en la realitat, ... i amb la seva rica deologia i panteisme (v. *supra* p. 208s).

Fou gràcies a les trifulgues d'acció i reacció que s'anaren produint a les darreries del segle III i en ple segle IV sobre "la natura" de Crist, que ments prou il·lustrades en la filosofia de Plató i la "metafísica" d'Aristòtil pogueren establir paral·lelismes amb l'emergent doctrina teòrica *cristista*, enriquir-la (complicar-la) i donar-hi una pàtina de prestigi filosòfic.

Pioners en aquesta tasca foren:

---

⁶⁴ C. Martínez Maza, o.c., p. 191.

Filó d'Alexandria (c. 15/25 a.e.a.-c 50 e.a.), filòsof, jueu educat en les Escripures alhora que coneixedor de la filosofia de Plató i d'Aristòtil, havia preparat el terreny.

En síntesi, Filó, raonà:

1. Primer, platonitzant, que "... quan Déu es va disposar a crear el món, va crear abans **les Idees** com un model incorpori de les coses corpòries".
2. Segon, aristotilitzant, que "... fou per mitjà de **la paraula/Logos/Verb** com Déu va crear la realitat o món intel·ligible".⁶⁵

Plotini (205-270), important filòsof grec, neoplatònic i *crístista*, va pouar de Filó que "*la filosofia i les Escripures representen dies classes de saviesa*":

1. **La humana saviesa** ("*la saviesa que els grecs cerquen per la raó*").⁶⁶
2. **La "saviesa de Déu"**⁶⁷ ("*que els humans reben de Crist*" en la revelació i la fe).⁶⁸

Entre les dues savieses, Plotini hi troba esforçadament nombroses semblances i coincidències (sobre la unitat de de Déu, sobre la virtut i el com comportar-se,...).

A partir dels escrits d'aquests dos autors, els **Pares de l'Església** (pares de la teologia cristiana) trobaren ràpidament una explicació (racionalitzada) de les coincidències: Déu havia conferit als filòsofs precrististes, bàsicament a Plató i Aristòtil, la capacitat de raonar adreçada/conduïda a descobrir les "veritats" que serien revelades per Déu als humans amb la "vinguda" de Crist. La filosofia, escrigueren, "*és un do especial de Déu donat als grecs, per tal que poguessin avançar-se al descobriment de les veritats*".⁶⁹

Així ho proclamà, ben explícitament **Climent d'Alexandria (150-215)**: "*La filosofia ha baixat de Déu als homes, de la mateixa forma que la pluja sobre la bona terra*"⁷⁰. Més: tot això obeeix a un pla diví: "*La filosofia va preparar les ments hel·lèniques per rebre Crist*"⁷¹.

⁶⁵ *De Congressu* 14, 78-80.

⁶⁶ Pau, *1 Cor* 2, 5.

⁶⁷ *1 Cor* 1,21, 24.

⁶⁸ *Gal* 1,12.

⁶⁹ *Legum Allegoria III*, 56, 162. *Especialibus Legibus III*, 34, 185.

⁷⁰ *Patrologia frega*, VIII, 732B

⁷¹ *Id.* 717D.

Hilari de Poitiers (300-368), ben armat amb aquests arguments, llença el primer esbós, ben travat, de la doctrina de la **Trinitat**.⁷²

A **Jeronim d'Estridó (c.331 – 420)** se li atribueix ser el primer traductor al llatí vulgar de la Bíblia: *La Vulgata* (edició “*per ser divulgada*”). Tot i la seva àmplia circulació, no fou però oficialitzada com “versió autoritzada” per l'Església fins més de mil anys més tard, en el crucial Concili de Trento (1545-63), tot i que Llorens Valla (1407-1475) –que tornarem a trobar a propòsit de la “falsa donació de Constantí” (v. *infra*)- havia posat de manifest els molts errors que contenia.⁷³ En tot cas, representa un pas important, ja que posa a l'abast d'una romanitat occidental, que no parla ni llegeix grec, els textos referencials i bàsics del missatge *crístita*, als quals la nova teologia cristiana hi farà constants referències.

Això permeté que quan els gentils que havien rebut una formació filosòfica van anar convertint-se al cristianisme, “*invariablement, segons confessió pròpia, al establir coneixement dels missatges de les Escriptures*”, comencen a establir ineludibles relacions entre la filosofia i els escrits evangèlics.⁷⁴

És possible, també, plantejar-se hipotèticament que la *filosofització* del missatge *crístitic* fos, en gran mesura, un mecanisme defensiu davant la burla i menysteniment que rebien dels romans cultes/hel·lenitzats, a causa de la pobresa i elementalitat de la seva doctrina.

Sigui o no una “formació racional reactiva”, el pensament *crístita* es complicà. Cercant les semblances/coincidències que poguéssin tenir amb el sistema monoteista dels savis atenencs Plató i Aristòtil, s'argumentà que “*darrera del senzill llenguatge cristià s'hi trobava la complexa, rica i fosca nomenclatura o vocabulari tècnic encunyat per la Acadèmia, el Liceu o la Stoa*”⁷⁵.

No tots els autors, contemporanis a aquest intent, es mostren d'acord en “filosofar les Escriptures”, citant l'advertència de Pau de “*no enganyar-se amb filosofies fal·laces i vanes*” (Col 2,8). No tingueren, però, com podem constatar, gens d'èxit.

⁷² Hilari de Poitiers, *De Trinitate*, XII vol.

⁷³ 3000 errors detectats per Laurenti Valla a *In Novum Testamentum Annotationes* (1559), foren corregits en el Concili de Trento

⁷⁴ Harry A. Wolfson, “La filosofía inspirada por la fe”, a Arnold Toynbee (dir.), *El crisol del cristianismo*, Alianza/Labor, Madrid, 1988, p. 430.

⁷⁵ H.A. Wolfson, o.c., p. 433.

Triomf del “principi de subordinació”

Orígenes (185-254) i després **Agustí** (354-430) (v. *infra*) propaguen el nefast mètode apologètic (defensa a ultrança, sense crítica), argumentant la licitud i necessitat de “*forçar les filosofies*” per tal de fer-les coincidir amb els continguts del textos “sagrats”, “*tal com s’havia fet amb les narracions d’Homer i d’Hesíode*” (interpretades al·legòricament i pressuposadament). Defensen (i apliquen) el **principi de subordinació** de la filosofia a la teologia naixent. Un principi que es fa extensiu i s’exigeix s’apliqui a tots els camps (de la raó a la fe, de la llibertat a l’obediència, de l’Emperador als bisbes, de l’Estat a l’Església, del fidel al jerarca clerical, del serf al senyor, ...).

Així és com el **missatge** (simple) mutà a **doctrina** teològica (complexa i, inclús, inintel·ligible: els misteris de la fe ortodoxa) i com l’Església que es va construint (inventant) queda “*esclava de la teologia dogmàtica*”⁷⁶.

Els pilars bàsics d’aquest sistema (filosofia de Déu o Teologia dogmàtica) descansen sobre aquestes tres premisses axiomàtiques:

1. Déu revelà en les Escriptures el Verb (“*paraula de Déu*”, es diu encara avui).
2. La raó humana es produeix quan hi ha “*presència divina*” (quan Déu ho vol).
3. La Veritat revelada està per sobre de la veritat raonada (de fet: la veritat raonada és una **ombra** de la veritat revelada).

... i al seu costat, el “principi d’intolerància”

Per **Tertulià** (c 160-220) (v. *supra*, p. 398), no hi ha cap necessitat de filosofar, dons “*la fe pura és suficient*”.

Pel seu contemporani **Climent d’Alexandria** (150-215) “*la fe pura i la fe raonada són el mateix*”.

En definitiva: “**principi de subordinació**” de la raó a la fe, però també i conjuntament, la que es tracta de “la Veritat” i de la “*paraula de Déu*”, també “**principi d’intolerància**”. Amb el resultat, igualment axiomàtic i de llargues/greus conseqüències, que aquelles filosofies/doctrines que estiguessin en desacord amb les Sagrades Escriptures i les conclusions que, sota la inspiració o revelació divines, es derivaven/desxifraven d’elles, s’havien de rebutjar/destruir sistemàticament, obligadament (violentament, si cal).

---

⁷⁶ H.H. Wofson, o.c., p.436.

Així fou com s'arriba a la construcció de la teologia dogmàtica (teologització de la filosofia)

Entre enervades discussions, i violents enfrontaments no només dialèctics, per tal d'estar a l'alçada dels temps i circumstàncies culturals en boga en les grans concentracions urbanes (Alexandria⁷⁷ a Egipte, Antioquia⁷⁸ capital de Síria), estant en joc també, sobretot, les “*ambicions jeràrquiques de poder i les baralles per fer-se amb les seus episcopals*”.

Així fou com “els teòlegs, en els segles III i IV, arribaren a descobrir que Déu era:

1. Un únic ser (*ousia*, substància).⁷⁹
2. Compost per tres persones (*hypóstaseis, personae*).
3. Que aquesta triple personalitat era conseqüència de dos processos (*processiones*): de la **generació** (*generatio*) del Fill a partir del Pare i de l'**exhalació** (*spiratio*) de l'Esperit entre el Pare i el Fill.
4. Que aquest dos “processos” equivalien a quatre interaccions (*relationes*): la qualitat del pare i la del Fill, l'exhalació i el ser exhalat.
5. Pel seu torn, aquestes quatre interaccions donen lloc a cinc particularitats (*proprietates, notiones*).
6. Per, al final, tot això, amb mútua compenetració (*perichóresis, circuminsessió*), donar lloc a un sol Déu (*actus purissimus*).

S'ha passat del missatge simple, comprensible i d'èxit, a la doctrina complexíssima i incomprensible, però, paradoxalment, igualment exitosa.

A grans trets, el procés es sintetitza en les següents passes o components bàsics i ineludibles:

1. Hi ha **un Déu**, només un Déu, Déu Pare, el Pare (monoteisme judaic).
2. **Crist** és preexistent (Pau). En aquesta preexistència Crist és “*unigènit del Pare*” (Jn 1,14). I, per tant, si Crist és Fill del Pare, el Fill (Crist) també és Déu (Jn 1,1). El Crist preexistent, a més, es va fer carn humana (Jesús).
3. Però a les Escriptures també llegim (paraula de Déu) “*en el principi era el Verb*” (Jn 1,1,14). Així doncs hi un tercer.

⁷⁷ Amb un milió d'habitants.

⁷⁸ Amb 800.000 habitants.

⁷⁹ V. *supra* p. 289, el concepte de Ousia/substància/essència, encunyat per Aristòtil a *supra* p. 289.

Plantejats els elements bàsics dels sistema, ara cal assajar d'argumentar-los filosòficament. Activitat que genera les següents, correlatives i (im)pertinents preguntes i respostes doctrinals:

1. P.: **¿Per què hi ha un sol Déu?**

R.: Perquè som (érem, inicialment) jueus i el judaisme és una religió monoteïsta. Qüestió de fe, qüestió resolta.

2. P.: **Si un Pare té un Fill ¿són dues persones, són dos Déus?**

R.: Són un sol Déu. Perquè no fou creat o engendrat per Déu Pare sinó "**generat de la seva essència (ousia, substància)**"⁸⁰. "*Déu de Déu*". Qüestió de fe, qüestió resolta.

3. P.: **¿Quan va tenir lloc aquesta generació?**

R.: Seguint el model de les Idees de Plató, el Logos/Verb tingué dues fases de generació: a) Des de l'eternitat, en el pensament de Déu; b) Passant del pensament (el Real) a l'acte (en la realitat mundana: creació, revelació, salvació). Així **Tertulià**: "*abans de totes les coses, Déu estava sol*", "*però tan aviat com Déu va desitjar (crear) el món, primerament generà el propi Logos/verb o Raó ... que habitava en Ell*"⁸¹. I **Climent d'Alexandria**: "*Déu és la morada incorpòria de les Idees incorpòries*". Problema resolt. Qüestió de filosofia.

4. P.: **¿Crist/Fill/Déu-unigènit-amb-el-Pare, en encarnar-se i esdevenir Jesús(Crist), continua essent Déu únic? O dit d'altra forma ¿la natura humana de Jesús, també és, alhora, divina?**

R.: Sí. Qüestió de fe, qüestió resolta.

5. P.: **¿Qui és el Verb? ¿És una altra "persona" de la divinitat única, preexistent a les altres?**

R.: **El Verb** és el Logos, la Paraula. I el que parla és Jesucrist, Fill unigènit de Déu. Això vol dir, de forma redundant, que "*al principi*", és a dir, des de sempre, Crist/Verb ja estava al costat de Déu (Jn 1,2s, 10). El Verb/Logos/Paraula/Fill unigènit/Crist és **el mediador** de Déu tant en la creació i en la revelació com en encarnar-se ("*el Verb es va fer carn*", Jn 1,14), en la salvació.⁸²

⁸⁰ Una mena de partenogènesi o de generació espontània.

⁸¹ Tertulià, *Adversus Praxeam*, 51.

⁸² Lothar Ullrich, "Logos", a W. Beinert (dir.), *Diccionario de teología dogmática*, Herder, Barna., 1990 (1987), pp. 406-8.

L'Esperit Sant i l'irresoluble Misteri de la Trinitat

Fins aquí teníem **Pare** i teníem **Fill/Logos/Verb/Crist**, que són un sol Déu. Però..., si el *crisme* en formació es volia destacar sobre la filosofia "pagana", li calia anar més enllà: s'inventà/extragué una tercera "persona" de la *ousia*/substància/essència de la divinitat (de Déu únic): **l'Esperit Sant** i, amb ell, complementant el **Pare** i el **Fill**, l'irresoluble **Misteri de la Trinitat**.

L'Esperit Sant

Pouant en els textos de les "sagrades escriptures", els teòlegs emergents i polemistes n'extreuen un tercer component de la divinitat única, al que podem denominar "la divinitat en acció", baixant del Cel a la Terra:

1. Sobre el Fill encarnat (Jesús), en el moment del baptisme que li imparteix Joan (Mc 1,10). El que baixa és l'Esperit de Déu, empenyent Jesús vers el magisteri públic, tot i que ja actuava des del mateix instant de la seva concepció (una concepció/embaràs de la qual aquest Esperit en fou directament responsable⁸³) (Llc 1,35; Mt 1,18).
2. Sobre l'Església en formació (Act 2,4, 17-21, 38); 1 Cor 12,14; Rom 8; Jn 14-16) i en l'Església reunida en Concilis.
3. També sobre els fidels, en cada acte de fe i de revelació.

Va ser, però, molt lentament i reactivament enfront de formulacions considerades herètiques, que **Hilari de Poitiers** (300-368), a Occident, i **Basili de Cesàrea** (330-379), a Orient, no doten de cos argumental a l'**Esperit Sant**.

A partir d'ells, l'existència de l'**Esperit Sant** s'argumenta com segueix:

1. Tal com consta en l'A.T. *Yahveh* és un "*Déu viu*", que té "*vida íntima*". La "*vida íntima*" de Déu és l'Esperit Sant.
2. Crist no és el Pare, però ha rebut tot el ser del Pare, incloent la seva condició de Fill. Però això no seria suficient si no existís un intensa corrent d'amor entre el Pare i el Fill. L'Esperit Sant és aquest **amor entre el Pare i el Fill**.⁸⁴

⁸³ Inseminador, en llenguatge actual.

⁸⁴ Wilhelm Breuning, a W. Beiner, o.c., p. 723

La Santíssima Trinitat (el misteri de)

La doctrina de la Trinitat de Déu no està desenvolupada en el N.T., només apuntada (Mt 28,19; 1Cor 12, 4-6; 2 Cor 13,13).

Tot i així, en un tractat recent de teologia (amb *Imprimatur*) es pot llegir que “la menció de Pare, Fill i Esperit en la formula baptismal de Mt 28,19⁸⁵ aporta una gran llum”. ... (per poder) “la teologia, després d’un gran esforç mental i lingüístic, elaborar el contingut de la fe”, resumit en aquest concís/breu format publicitari: “*Pare sense origen engendra fill i produeix a través de l’Esperit Sant*”.⁸⁶

Però que la Trinitat sigui un misteri irresoluble i incompressible no vol pas dir, segons alguns Pares de l’Església, que no s’hagi d’explicar (racionalitzar, no pas raonar) per tal de poder refutar qualsevol objecció (automàticament qualificada d’herètica).

Aristotilitzar l’ explicació (racionalització) de “la generació”

Per tal d’encaixar la **Trinitat** divina en una religió monoteïsta, el primer que calia era diferenciar molt explícitament **la diferència que hi ha entre crear i generar**. Per fer-ho, al igual que abans han fet servir Plató per descriure el Pare i el Fill/Verb/Logos/Crist, ara utilitzen Aristòtil per racionalitzar la *generació*, no pas creació, del Fill i de l’Esperit Sant a partir del Pare.

El conceptes aristotèlics d’**unitat d’espècie** (dos o més essers són un si pertanyen a la mateixa espècie)⁸⁷ i d’**unitat de substratum** (són un si pertanyen al mateix substrat)⁸⁸ són aplicats a les “persones” de la Trinitat. És a dir: una planta **genera (no pas crea)** una planta, un humà un humà, ... un Déu un Déu.

Déu sí va crear l’humà, les plantes,... Però a més de creador (demiürg), Déu és **generador** (un gran generador): en primer lloc es generà a si mateix (abans i després), es genera la seva “essència”.

Igualment, el Pares de l’Església, també feren recurs al **principi d’identitat**, conseqüència de la generació a partir d’un mateix: un Déu és un Déu és un Déu és un Déu ..., tantes vegades (tres, en el cas de la Trinitat) com s’autogeneri en “persones” diferents.⁸⁹

⁸⁵ “*Aneu, doncs, a tots els pobles i feu-los deixebles meus, batejant-los en el nom del Pare i del Fill i de l’Esperit Sant*”.

⁸⁶ Wilhelm Breuning, a W. Beiner, o.c., p. 723.

⁸⁷ Aristòtil, *Met.* V, 6

⁸⁸ Id. V, 6 10016^a 17-24

⁸⁹ “...una rosa és una rosa és una rosa és una rosa...” (Gertrude Stein, *Sacred Emili* (1913), a *Geography and Plays*, 1922).

Generació, Trinitat i encarnació, però, malgrat totes les racionalitzacions defensives necessàries, insisteixen tant els primitius Pares de l'Església com els teòlegs de tots el temps posteriors (inclosos els actuals), són "*misteris inefables i incomprendibles que estan fora de l'abast de la raó humana*"⁹⁰

Fixació de l'ortodòxia

Les grans decisions quan a la fixació de l'ortodòxia queden plasmades en els canons i decrets dels grans Concilis de l'Església.⁹¹ La primera versió d'allò que tot cristià està obligat a creure està continguda en el decret 54 emès pel famós **Concili de Nicea** (325) o símbol de la fe:

"Crec en un Déu Pare totpoderós, creador del cel i de la terra. I en Jesucrist, únic Fill seu i Senyor nostre; el qual fou concebut per obra de l'Esperit Sant, nasqué de Maria Verge; patí sota el poder de Ponç Pilat, fou crucificat, mort i sepultat; davallà als inferns, ressuscità el tercer dia d'entre els morts; se'n pujà al cel, seu a la dreta de Déu, Pare totpoderós; i d'allí ha de venir a judicar els vius i els morts.

Crec en l'Esperit Sant; la santa Mare Església catòlica, la comunió dels sants; la remissió dels pecats; la resurrecció de la carn; la vida perdurable".

Producte les noves incorporacions fetes al el **Concili I de Constantinoble (381)**, en el que es va definir solemnement la **divinitat de l'Esperit Sant**⁹². El text, anomenat ara "professió de fe",⁹³ ha quedat plenament consolidat per segles de tradició i dogmatisme acrític.⁹⁴ Per la majoria dels fidels que de forma passiva i des de la infància, fins fa ben poc, l'havien incorporat a la seva memòria, repetit col·lectivament i mecànicament de generació rere generació, és possible que hagi quedat reduït (fora de l'àmbit d'estudis teològics) a una rutinària fórmula incorporada a una civilització i cultura cristianes, sense reparar atentament (analíticament i críticament),

⁹⁰ H.A. Wolfson, o.c., p. 449.

⁹¹ Entre un total de 21 de celebrats al llarg de quasi 2000 anys, destaquen els de **Nicea** (a. 325), de **Letran** (1225), de **Trento** (1545-1563) i el **Vaticà II** (1962-65). V. Àngel Fàbrega Grau, *Historia de los Concilios ecuménicos*, Ed. Balmes, Barna., 1960, 335 p.

⁹² Id. p. 54-55.

⁹³ Tot plegat va establir-se com finalment i definitivament promulgat "ecumènicament" pel **Concili de Calcedònia (451)**.

⁹⁴ A l'any 359, Constanci II va intentar que l'Església renunciés al primer Credo de Nicea, sense massa èxit.

conscientment, en el significat de cada frase (de cada un dels dotze articles de fe que el componen:⁹⁵

“Crec en un sol Déu, Pare totpoderós, creador del cel i de la terra, de totes les coses, visibles i invisibles.

I en un sol Senyor, Jesucrist, Fill Unigènit de Déu, nascut del Pare abans de tots els segles. Déu nat de Déu, Llum resplendor de la Llum, Déu veritable nascut del Déu veritable, engendrat, no pas creat, de la mateixa naturalesa del Pare: per Ell tota cosa fou creada. El qual per nosaltres els homes i per la nostra salvació, davallà del cel. I, per obra de l'Esperit Sant, s'encarnà de la Verge Maria, i es féu home. Crucificat després per nosaltres sota el poder de Ponç Pilat; patí i fou sepultat i ressuscità el tercer dia, com deien ja les Escriptures. I se'n pujà al cel, on seu a la dreta del Pare. I tornarà gloriós a judicar els vius i els morts, i el seu regnat no tindrà fi.

Crec en l'Esperit Sant, que és Senyor i infon la vida, que procedeix del Pare i de Fill. I juntament amb el Pare i el Fill és adorat i glorificat; que parlà per boca dels profetes. I en una sola Església, santa, catòlica i apostòlica. Professo que hi ha un sol baptisme per perdonar el pecat. I espero la resurrecció dels morts, i la vida de la glòria. Amén”.

Agustí d'Hipona (354 -430)

Figura clau en el desplegament del cristianisme, tal com ha arribat fins els nostres actuals temps, és Aureli Agustí, conegut com Agustí d'Hipona. Convers (com Pau), acabà exercint de perseguidor i admirador d'heretgies (*“Els esperits forts són herètics”*). Fou, per aquest motiu, una potent font d'inspiració reactiva doctrinal i consolidador de la intolerància institucional.

Amb Agustí l'esperit de Pau es fa racionalitzador i la mansuetud de Pere muta a ira.

Un *crístisme*(cristianisme)/una Església

Tal com ben objectivament se li presentava a Celso⁹⁶ (entorn de l'any 170), el *crístisme* era *“un conglomerat de sectes que s'anatemitzaven les unes contra les altres”*⁹⁷. Aquest

⁹⁵ L'escriptor convers Emmanuel Carrère proposa a creients i no creients llegir atentament, frase a frase, el text del Credo, i preguntar-se si *“cada frase és (o no) un insult a la cordura”* (*El Reino*, Anagrama, Barna, 2015 (2014), p.11.

⁹⁶ Celso, *El discurso verdadero contra los cristianos*, Alianza, Madrid, 1988, 130 p.

⁹⁷ Evangelista Vilanova, *Historia de la Teología cristiana*, vol. I (*De los orígenes al siglo XV*), Herder, Barna., 1987, p.127.

panorama continuà al llarg del segle III, tot i els esforços dels concilis I de Nicea (325) i I de Constatinoble (381). No fou però fins Agustí d'Hipona que l'ortodòxia, convencionaada/consensuada per minories jeràrquiques a l'empara del poder imperial, no adquirí una base doctrinal prou ferma per imposar l'absoluta necessitat d'un sol cristianisme i d'una sola Església.

L'Església (única) té el monopoli de Crist (una fe/una Església)

"La unitat doctrinal s'havia de conquerir abans que preservar-se".⁹⁸ La **Unitat** (de la doctrina i de l'Església, el pensament únic) esdevé el mot/concepte clau de tota l'extensa obra agustiniana: una sola Església cristina (i no ja moltes esglésies *crististes*) entorn d'un Crist interpretat, teologitzat (cristologia), pels teòrics oficials d'aquesta Església.

Un Crist de la qual figura i interpretació, aquesta única Església en té el monopoli. Un Crist que s'avalua més enllà dels fets i dits evangèlics (biogràfics), més enllà de la seva transitòria humanitat. Un Crist entès com referent i fonament de **la fe**; i **una Església**, única, que té per funció, en exclusiva, el *ministerium* (servei) de l'administració/donació dels **sagraments**. En el ben entès que és Crist, i no l'Església, qui administra els sagraments; però l'Església és la única medidora (té el dret d'exploació en exclusiva) entre Crist i el creient (l'humà que té aquesta fe).

Fora de l'Església no hi ha salvació. No és possible, com en Pau, un Déu personal; la dació de la gràcia ja no és un afer diví. El que justifica que puguis salvar-te és la teva pertinència a l'Església única, monopolitzadora. (Dit en mots i conceptes actuals: per Agustí, Déu ha venut el seu producte original, la gràcia salvífica, a un únic distribuïdor i minorista: l'Església única).

El canvi que això significa pel *cristisme* (mutat a cristianisme) és radical.

L'Església, abans de conquerir també el poder temporal (com veurem farà els segles per venir), havia abans de ben fonamentar el seu poder "espiritual" de representant en exclusiva de Déu a la Terra.

El monopoli en la pràctica: els sagraments (grec: *mysterion/mysterium*; llatí: *sacramentum*)

Pas a pas, en una extensa producció escrita, Agustí prepara les eines per donar tot el poder a l'Església cristiana.

---

⁹⁸ Id. p. 127.

La cristologia imperial d'Agustí es fonamenta en els **sagraments**: accions i paraules simbòliques que, procedents “*de la saviesa divina*”, “*irrompen de repent en el creient*”.⁹⁹ Així entesos, els sagraments “*formen part d'un pla salvífic, ocult i etern de Déu*”¹⁰⁰.

Qui té els sagraments, té el poder.

La Història, a partir d'ara, serà “*l'acompliment de la salvació de tots en Crist*”.

Els sagraments són un prototípic concepte d'arrel neoplatònica: tot el que en la litúrgia del sagrament es realitza per mitjà del gest i la paraula (tot el que s'esdevé en el món sensible) no és res més que una còpia/ombra (signe) d'una realitat espiritual superior (el món de les Idees o sobrenatural, és a dir: diví/de Déu). Els sagrament són la forma com la realitat divina de la gràcia salvífica es manifesta i aplica als humans terrenals.

De fet, Agustí salvà el platonisme de les mans/doctrines de l'heretgia.

Més: “de no haver tret Agustí el platonisme del barret *cristista*, és poc probable que el *cristisme* hagués pogut produir cap filosofia” (aixecada a la categoria de Teologia). Tot el més enllà *cristista* i cristià és copiat de Plató (el mite d'Er i la resta de “mentides útils o nobles”). L'agustinisme, doncs, pot considerar-se una síntesi de neoplatonisme plotinià i de cristisme paulí.

Així és com el sagrament (*res sacramenti*) es converteix en *verbum visibile* (la paraula visible), essent Crist el productor i verdader dispensador de la gràcia salvífica que transmet. Al simbolisme dels sagraments se li suma un realisme litúrgic.¹⁰¹

Aquesta fonamentació cristològica dels sagraments, Agustí l'amplia i la fa esdevenir també eclesiològica: Crist administra el sagraments, indirectament, per mitjà de l'Església.

Essent els sagraments les úniques credencials, claus o passaports per accedir al Regne de Déu, a la salvació, i en tenir l'Església l'exclusiva de la seva administració, queda clar que fora de l'Església no hi ha cap possibilitat de salvació.

De moment, però, els sagraments que l'Església –és adir: els bisbes- administra són només dos: el baptisme i l'eucaristia.¹⁰²

De Pau a Pere es produí, doncs, un gran salt: en un primera etapa només poden salvar-se els jueus (circumcidats i complidors de la Llei mosaica) si accepten Crist (Pere/església judeo-*cristista* de Palestina); en segona etapa, els gentils també es

⁹⁹ Günter Koch, Sacramento, a Wolfgam Beinert (dir.), *Diccionario de teología dogmática*, Herder, Barna., 1990 (1987), p.631.

¹⁰⁰ 1Cor. 2,1; 7

¹⁰¹ G. Koch, o.c., p- 630.

¹⁰² Sagraments que s'anaren ampliant fins 5, 12 i 30 i, després, en el s-XII, reduïts a set.

salven si creuen en Crist (Pau/església hel·lenístic-cristista) o, dit d'una altra manera, per Pere et salves per les obres, per Pau ets salvat per la fe i la gràcia. En un i altre cas, el tracte entre Déu i el creient és directe. De Pau a Agustí es produeix un tercer, nou i enorme salt: de “Crist ens salva” de Pau (creu en ell i rebràs la seva gràcia o la justificació de perquè ets salvat), es passa, en Agustí, a *sí però* ... “tot passa per l'Església” (per l'intermediari).

Amb el “*només es salven els membres de l'Església*”, Agustí ha dotat a aquesta d'una de les armes més poderoses (no pas l'única) pel domini dels pobles d'occident: l'**excomunió** i la subseqüent negació d'administració dels salvífics sacraments)¹⁰³.

El poder que amb aquest salt/pas adquireix la naixent Església única és absolut i aterrador. La història d'occident a partir d'ara, en entrar a l'alta Edat Mitjana i fins quasi avui, ve marcada per aquest fet.

Occident serà la *Cristiandat* (malgrat la caiguda de la romanitat i els barbarisme que esguarda per envair-lo).

Llistat de condemnats (no salvats), per ordre creixent de maldat, segons Agustí

1. Els pagans
2. Els cismàtics
3. Els jueus
4. Els heretges

Normes agustinianes per el salvament dels condemnats

1. Persuadir-los per entrar o tornar a l'Església
2. Forçar-los a entrar (“*campelle intrare*”). ¿Com? Fent servir el “braç secular”, és a dir: la forà, la violència.

Agustí planta/funda les bases per les croades, les guerres santes, la persecució dels jueus (*progroms*, camps d'extermini), la Inquisició (santa), les “conversions” forçades, ...

---

¹⁰³ V. la Croada contra Catalunya.

La formula fatídica d'Agustí: plaer=pecat

La felicitat no s'aconsegueix amb el plaer. El plaer és una felicitat a curt termini, no és un destí; és un error imperdonable, donat que el plaer va lligat a la desmesura i tota desmesura és pecat i el pecat et priva del "més enllà feliç".

¿Com aconseguir la felicitat?: tenint a Déu en l'ànima post *mortem* (la felicitat no és cosa (*res*) d'aquest món terrenal; en vida només pots gaudir de l'anhel de felicitat. El millor mètode/camí per mantenir aquest anhel és la renúncia a tot plaer i, millor encara, el patiment.¹⁰⁴

De Trinitate

A partir d'Agustí queden anatemitzades i declarades herètiques les "doctrines" defensores de :

1. Només hi ha un Déu, el Pare Etern; tot i que el Pare i el Fill són el mateix, el Logos/Verb i l'Esperit Sant no tenen cap realitat (són invents/ficcions/noms dels teòlegs). Aquest el cas de Sabeli i els sabel·lians.
2. Només hi ha un Déu; el Logos i l'Esperit Sant existeixen, però no són Déu, doncs són **creats** (no generats) per Déu. Cas del arrians.

La Trinitat ja no serà discutida.

Política

Punt i apart, en el curt trajecte que li queda a la romanitat i en el llarguíssim de la història de la cristiandat (fins avui mateix), mereix la teoria política d'Agustí d'Hipona.

En els 22 llibres que componen *La ciutat de Déu*¹⁰⁵ (un tractat de teologia política redactat al llarg de 20 anys, en el qual vol donar resposta a l'acusació de que el sac de Roma per part d'Alaric (410) tingué lloc per causa de l'abandó de la protecció sobre la ciutat per part de les divinitats tradicionals, desplaçades pel *crístisme* creixen), Agustí subministra tot el *corpus*/doctrina teòric (ideològic) del papacesarisme (absorció del dret a fer-se amb el poder de l'Estat per part de l'Església) o agustinisme polític¹⁰⁶

¹⁰⁴ V. la vigència d'aquest anhel fins fa ben poc, en Torres i Bages, *La ciència del patir*, Ed. Balmes, Barna., 1948, 47 p.

¹⁰⁵ San Agustí, *La ciudad de Dios*, Apostolado de la prensa, Madrid, 1929, 1191 p.

¹⁰⁶ Jean Touchard (dir.), *Historia de las ideas políticas*, Tecnos, Madrid, 2013 (1961), p. 100.

“Els cristians som innocents”. Roma ha caigut per la seva feblesa. A partir de la vinguda de Crist, i la seva bona nova, *“el paganisme és una impostura”*. *“La ciutat dels bons ha de substituir la ciutat dels dolents”*. La Ciutat de Déu (la dels bons, que són els cristians) ha d'acabar imposant-se sobre la Ciutat terrenal (dels no creients).

Amb aquestes afirmacions radicals i taxatives, Agustí planteja la següent dicotomia:

1. La **ciutat terrenal** esta composta per la societat civil, el poble o multitud, que accepta el dret positiu o natural. Els seus ciutadans (humans que s'uneixen naturalment per formar societats) consumeixen les seves vides adherits a la seva condició natural, formant la *“comunitat del diable”*. El poder, en aquesta societat, s'obté per la força, per herència, per sufragi o per sorteig, i tota autoritat s'exerceix per delegació d'aquest poder sempre corrupte. El que facin els governants (els poderosos) és responsabilitat d'ells i dels que els hi ha posat, tolerat o escollit. En ella hi regna i hi campa el pecat, la cobdícia, la injustícia i la corrupció.
2. Per contra, a la **ciutat divina**, que Agustí proposa, hi regna només el bé. Abans de Crist, aquesta ciutat era la Jerusalem promesa al “poble escollit”; després de Crist, amb les comunitats de *crístistes* judaïtzants o gentils que s'ha establert o convertit *“a tot arreu”*, el poder està exclusivament sota la protecció poderosa de la divinitat única, la qual delega l'autoritat a l'Església única, la qual l'exerceix sempre amb tota justícia. La ciutat terrena s'ha convertit en un reflex, a la Terra, de la societat celestial, on, per tota la eternitat, Déu està envoltat dels sants (i a la Terra representat pels bisbes).

A aquesta ciutat-celestial-a-la-Terra, tots els humans hi són cridats, dons, *“donat que Déu és l'autor i el regulador de tot, és impossible que hagi volgut deixar fora de les lleis de la Providència els regnes de la Terra”*.

Agustí no només teoritza, també profetitza. Va més enllà del desig ja formulat per Eusebi de Cesàrea davant de Constantí, en el Concili de Nicea (325), de que *“no ha d'existir separació entre l'Estat i l'Església”*. Agustí predica i prediu el triomf d'un Estat cristià sobre la Terra, sostingut per una Església militant (tal com, efectivament, s'esdevindrà a la propera època medieval).

Vet aquí el dilema: Cèsar o Déu. Imperi o Església (no pas el jesus cristià: *“Doneu al Cèsar el que és del Cèsar i a Déu el que és de Déu”*).

Notes disperses sobre el cristianisme dins la romanitat

Situació de la instrucció i la cultura

El triomf del *cristisme* s'acompanya, en els segles IV-V, d'un complet oblit per l'educació/instrucció de la infància i la joventut. *“L'educació, empresa de la romanitat, queda reduïda a l'adoctrinament i aquest per l'audició de lectures de textos sagrats i de càntics pietosos. L'aprenentatge de la lectura i l'escriptura s'abandonen, limitades al clergat superior i als fills de famílies poderoses”*.¹⁰⁷

En un moment donat s'arribà, inclús, a la prohibició de l'ensenyament de la gramàtica.

En una Roma que, en determinats cercles selectes, era tradicional culta (aristotèlica), el cristisme (platonitzant) és pel conjunt dels fidels, bàsicament un “estil de vida”, sustentat per la fe i no pas per l'erudició. El referent identitari cristià, més que en l'obtús contingut doctrinal (polèmic i complexa), el troben els fidels en el culte, la litúrgia, la trobada en comú, amb els càntics *“a capella”*. Agustí (profundament cult), en aquest sentit, recorda, emocionat, la gran impressió que li havien produït els càntics a l'església de Milà, en temps d'Ambrosi.¹⁰⁸

Una excepció, dins d'aquest panorama, la trobem en **Martiano Capella (360-428)**, gramàtic, cristià, que considera que a un “home nou”, a una nova època, li correspon una nova cultura, una nova mentalitat i que cal realitzar una reforma educativa. Preludiant una de les branques de la cultura medieval, proposa un retorn a l'antiguitat amb les seves set arts lliberals.

Poder temporal i episcopal

Primer Constantí, l'any 321, i després Marcià, el 455, autoritzaren les donacions a les esglésies, seguint-se una cascada de donacions testamentaries i recaient tota la riquesa en mans dels bisbes. A més s'afavoreix a l'Església amb exempcions tributàries (encara vigents).

Després de la caiguda de l'Imperi romà, el poder i prestigi els bisbes augmentà, passant a ser la seu episcopal patrimoni de famílies importants, les qual generen “famílies episcopals”.

¹⁰⁷ Le Goff, o.c., p. 93.

¹⁰⁸ “Com he plorat a l'escoltar els vostres himnes, ... portant la veritat al meu cor” (*Confessions*).

Monacalisme

“Mentre que l’Església episcopal s’establia en la temporalitat, es desenvolupava en el seu interior un moviment de crítica”¹⁰⁹. Una forma de vida, inicialment oposada al viratge del *crístisme* vers el cristianisme, fa la seva aparició, en el segle IV, a Orient: el monaquisme. “Fugitius voluntaris” (*fuga mundis*) s’estableixen en els deserts i muntanyes d’Egipte, Palestina, Síria, Àsia Menor,..., barrejant-se amb bandits, deutors, insolvents i insociables, per dur una existència de retorn als orígens i contestatària enfront de la creixent riquesa i temporalitat de l’Església. Si bé n’hi ha qui habiten solitaris (eremites) d’altres tendeixen a agrupar-se.

D’aquí parteix la imatge hagiografiada de sant Antoni Abbàs (251-356), descrita per Anastasi d’Alexandria (c. 295 – 373).

En el desert de Nitria (Libia) s’hi arribaren a comptabilitzar uns 5.000 monjos. Fenomen semblant tingué lloc en el desert d’Escítia (Àsia central), amb un centenar de d’antropomorfistes¹¹⁰.

El moviment també es dona, de forma no eremítica, a la populosa ciutat d’Alexandria, en concret en el districte d’Ennantoï, on s’hi ubicaren fins 600 monestirs o cenobis (tant d’homes com de dones)¹¹¹, sovint vertaders energúmens provocadors de sagnants incidents.

Aquest monaquisme d’Orient tardà més a estendre’s a Occident (a Itàlia, la Gàl·lia o a Hispània), on no consisteix, evidentment, en retirades al desert i on revesteix més una necessitat del clergat de viure comunitàriament (seguint el model establert per Agustí a Hipona) i de protegir-se de les violències lligades a les invasions que a un desig de fugir del control episcopal directe (com ho serà més tardanament). Ben al contrari, sovint és de promoció o iniciativa d’un bisbe episcopal.

Alguns exemples de les lluites internes entre niceans i arrians i entre Orient i Occident

“El triomf de l’Església en el curs del segle IV només fou possible a costa de renunciar a la fe primitiva, la dels dotze.”

Ch. Guignebert (1921)¹¹²

¹⁰⁹ Le Goff, o.c, p- 80.

¹¹⁰ Interpretadors literals de la divinitat bíblica (Déu Pare amb figura humana), en aquell moment considerats herètics.

¹¹¹ Segons unes informacions poc fiables o manifestament exagerades de Sever d’Hermópolis Maga (Ashmunein) (s. X).

¹¹² Ch. Guignebert, o.c.,188.

Un Orient, grec, amb emperadors arrians, i un Occident, llatí, amb emperadors niceans, havia de provocar inevitables enfrontament entre les dues meitats de l'Imperi. Fou, precisament, en aquesta lluita entre arrians i niceans, entre occidentals i orientals, que l'imperi jugà el pròleg, iniciat per Constantí, que conduirà a imposar, sense inhibicions, les seves credencials d'afirmació sobre l'Església.

En primer lloc amb paradoxes manifestes, des dels temps constantinians, tals com un Concili de Nicea (325), amb majoria absoluta de bisbes orientals i arrians, aprovant la versió occidental i "ortodoxa" de la doctrina.

A l'any 355, l'emperador Constanci, arrià, en el Sínode de Milà, imposa als bisbes "niceans" d'occident que condemnin el bisbe Anastasi d'Alexandria, enemic radical de l'arrianisme. Els bisbes occidentals, pel seu torn, consideren heretge a Constanci.

A l'any 386, Justina, mare i regent de Valentinià II, arriana ferma, emet un decret imperial reclamant, en contrapartida, al bisbe Ambrosi de Milà, niceà, la devolució als arrians de la basílica de la Porta, amenaçant-lo amb la pèrdua de la seu episcopal de Milà, donar-la a un arrià i enviar-lo a l'exili.

De fet, les lluites "religioses", encobreixen la difícil relació que, des de Constantí, s'ha creat entre l'Estat i l'Església, entre el "Cèsar" i Déu, entre **poder "espiritual"** i **poder temporal**. La lluita pel poder de l'emperador sobre l'Església i de l'Església sobre l'emperador serà a partir d'ara una constant.

El problema polític nuclear amb el que s'enfronten els romans el segle IV és la crònica fragmentació en el govern de l'Imperi (Occident i Orient). Tota la història política de Roma, tal com ho fou la de Grècia, és un assaig fracassat de cercar una forma de govern prou eficaç per governar un territori extens i divers. L'aparició d'una nova religió, en mig d'una incontrolable multiplicitat de cultes i de creences, s'imposa tot d'una com una oportunitat amb potencialitat estratègica unificadora i estabilitzadora.

¿Seria possible que una "unitat espiritual" (de creences) facilités una "unitat terrenal"?

Roma, malgrat la seva antiga seducció per Grècia ("*la solució d'Atenes*"), en absolut mai ha tingut cap voluntat d'assumir la "democràcia". Roma es fonamenta en el poder oligàrquic, l'autoritarisme i la corrupció, l'assassinat i la força (violència).

Per Roma la religió oficial ha estat sempre un instrument de poder i control. Mentre el poble satisfà les seves necessitats religioses en els Misteris, el poder utilitza l'efecte dels auguris, sacrificis i celebracions solemnes, aconseguint una completa politització de la religió. La manifestació més palesa d'aquesta pràctica és la divinització i culte a l'emperador. Una síntesi estat-religió, amb una religió d'estat, que ha estat fins ara mateix o fa ben poc, un objectiu volgut per les dues parts (esglésies i estats).

Inventades les religions alhora que es construïen els estat, tota la història mundial, des de l'antiguitat a l'actualitat, cerca d'aconseguir aquesta perniciosa síntesi.

En el pròleg de l'època que considerem, Constantí i Eusebi de Cesàrea són els protagonistes i portantveus d'aquesta simbiosi.

Eusebi de Cesàrea (265-339), amb una biografia agitada, aquest "*pare de la Història de l'Església*", protegit per Constatí i assistent al I Concili de Nicea), fou el primer en argumentar, a l'any 325, que no ha d'existir separació entre l'Estat i l'Església: un bisbe és "*un dignatari de l'Imperi*" i, com a tal, "*té funcions civils*". Queda obert o plantejat el camí vers el **cesaropapisme** imperial o la supremacia de l'Església sobre l'Estat.

Constanci [351-361], pel seu torn, en aquest alternatiu joc de requeriments mutus, en el Sínode de Milà de l'any **355**, reclama el "dret de l'emperador a ser el cap de l'Església". "*Els meus desitjos han de ser considerats com llei dins de l'Església*".¹¹³

La resposta d'**Ambrosi**, l'any **386**, a l'amenaça de Justina, regent de Valentinià II, de retirar-li la seu episcopal de Milà (v. *supra*), és taxativa: "*L'emperador està en l'Església i no sobre ella. L'Església pertany a Déu i l'emperador no hi té cap dret*".

A l'any **390**, el mateix **Ambrosi**, bisbe de Milà, exigeix penitència pública a l'emperador **Teodosi** (ortodoxa niceà), després que aquest ha fet matar 7.000 persones en el circ de Tesalònica en venjança per l'assassinat d'un representant imperial.¹¹⁴

Pocs anys després, **Agustí d'Hipona** proclamarà la superioritat del "*poder espiritual*" (la ciutat de Déu) sobre el "*poder temporal*" (la ciutat terrenal, "fundada per Caïn"). "*El poder terrenal es té per la providència de Déu*". En reclamar que un "emperador bo" posarà sempre la "*ciutat terrestre*" al servei de la "*Ciutat Celestial*", per exemple combatent els heretges (donatistes, en aquest moment i context), Agustí sembla la llavor de la teoria (i pràctica) del "*braç secular*" (convertint-se, en aquest sentit, en el pare de la potent "cristiandat medieval").

A partir d'Agustí, preludiat pel seu admirat Ambrosi de Milà, l'Església disposarà d'arguments teòrics per defensar polèmicament el seu dret d'estar "per sobre" del poder de l'estat.

A parir de l'any **409**, donant un pas més en el seu progressiu assentament en el terreny "temporal", els bisbes, al igual com és ancestral que ho vinguessin fent els "notables" de les ciutats, adquireixen i assumeixen el dret d'escollir/triar/posar els "*defensors de la ciutat*".

¹¹³ Proclama feta en el Sínode de Milà i acceptada pel corrent arrià oriental.

¹¹⁴ Una exhibició de poder de l'Església sobre el poder temporal, que es repetirà amb Enric IV (humiliació de Canosa) i, a Anglaterra amb Enric II, després de l'assassinat de Tomàs Becket.

Un antecedent important sobre el paper que cada vegada amb més poder exercirà l'Església en els afers polítics, és **Lleó I** [440-461], el **primer Papa de l'Església**. Lleó I fou nomenat bisbe de Roma l'any **440**, mentre la capital occidental de l'Imperi (amb Valentinià III) s'ha traslladat de Milà a Ràvena.¹¹⁵ Lleó és qui ha de fer front, com a única o més destacada autoritat romana, a l'avanç d'Àtila sobre Roma l'any **452**. A Màntua, Lleó I negocia una retirada dels huns i aconsegueix fer-los desistir de saquejar una Roma absolutament desprotegida (però també assolada per una epidèmia de pesta). Fos per aquesta causa o pel pagament d'un important tribut, s'imposà el prestigi com autoritat del bisbe de Roma (fins ara supeditat al patriarca de Milà). A partir d'aquest moment, dins la cristianitzat occidental, se l'anomenà *Pater/Papa/Pare* (amb majúscula). Lleó adopta, també, una ferma posició davant les desviacions/heretgies de l'època (monofisisme¹¹⁶, maniqueisme¹¹⁷, pelagianisme¹¹⁸, priscil·lianisme¹¹⁹, ...).¹²⁰ Sota el seu papat, l'any **451**, es realitzà el **Concili de Calcedònia**, en el que es proclamà, una vegada més, la divinitat i humanitat de Crist, resolta per l'equació formulada en el Misteri de l'Encarnació: El Fill (Crist) és "*consustancial al Pare per la seva divinitat i consustancial a nosaltres per la seva humanitat*". A més, en el cànon 15 del Concili, s'autoritza que les "dones de més de 40 anys" puguin ser ordenades diaques (permís que serà revocat el segle IX).

Les esglésies de Pere i de Pau (i no cal dir la que mai va ser: la de Jesús,) queden o sobreviuen relegades a la pietat, íntima/personal o compartida en els rituals, i d'elemental imaginari popular. Sota el repte del neoplatonisme romà, una complexa i incomprendible teoria teològica servirà d'arma per resoldre victoriosament les disputes internes. Teologia i política aniran de bracet en la confrontació per assolir el poder temporal.

Tal com veurem, passen els emperadors, els reis, els dictadors i els demòcrates..., però bisbes i Papes romanen.

¹¹⁵ Quaranta anys abans també Honori s'havia refugiat a Ràvena mentre Alaric atacava i saquejava Roma.

¹¹⁶ Defensat per Eutiques, monjo grec, de Constantinoble (388-456), cirilià extremista: Jesús(Crist) abans de l'encarnació tenia dues natures, però a partir de l'encarnació només en té una de sola, producte de la fusió de les dues, fet que el fa diferent dels humans. L' església d'Etiòpia, les egípcies Copta i Malaquita, així com diferents corrents a Síria, Mesopotàmia i Armènia, encara avui són monifisites.

¹¹⁷ Seguidors de Manes o Mani (215-277), visionari/"profeta", dualista (lluïta entre Llum i Tenebres, Bé i Mal, Esperit i Matèria), d'inspiració gnòstica.

¹¹⁸ Pelagi (354-420), monjo bretó. L'humà pot salvar-se tot sol, sense necessitat de la gràcia divina. El pecat d'Adam i Eva fou comés a títol personal, sense comportar cap transmissió hereditària. Si vols salvar-te has de portar una existència rigorosament ascètica. Profetitzà la propera caiguda de l'Imperi romà: "*Roma locuta, causa finit*".

¹¹⁹ Priscilá, el seu fundador, fou bisbe d'Àvila l'any 381. Denuncià els vicis del clergat i defensa la coexistència del *cristisme* amb les pràctiques religioses galaiques i cèltiques. Executat l'any 385 a Trèveris (primera actuació del braç secular al servei i ordre de l'Església).

¹²⁰ J.M. i P.D. Gonzalez-Cremona, *Diccionario de los Papas*, Ed. Mitre, Barna., 1989, pp.29-30.

476 (1229 A.U.C.): Caiguda de l'Imperi romà entre paganisme i cristisme

Abdicació de Ròmul August, darrer emperador romà d'Occident. Odoacro governa Itàlia.

Fi de la romanitat. Entrem en una altra època/era.

Amb la caiguda de l'Imperi queda obert el camí vers el futur *papacesarisme* occidental medieval (consolidat, en el seu moment, per la falsa donació de Constantí) (v. *infra*).

Quan el cristianisme acceptà ser usat políticament (amb Constantí) i quan assajà i aconseguí imposar-se sobre el poder polític i esdevenir ell mateix un implacable poder temporal, mutant a la consecució de poder en el més ençà, renuncià a fer prioritari el seu missatge i objectiu fundacional i bàsic de salvació individual en el més enllà. Episòdiques reaccions personals, testimoniales, i col·lectives continuaran assajant i reclamant un retorn als orígens.

La dicotomia o dualitat i permanent lluita entre contraris, tant pròpia del combatut maniqueisme, serà una constant *cristista* i cristiana aplicada a múltiples àmbits: cos/ànima, fe/obres, salvació/condemna, Occident/Orient, paganisme/*cristisme*, ortodòxia/heretgia, Església/Estat, bisbes/clergues, episcopalisme/monaquisme, clergues/fidels (laics), poder temporal/poder espiritual, fe/raó, pecat/perdó, pobresa/enriquiment, possessió/caritat, ..., il·lustrant el cristianisme medieval i modern, després de salvar les etapes de barbarització del cristianisme i de cristianització de la barbàrie.